

İSLÂM DİNİNİN KAYNAĞI VE GÂYESİ

Prof. Dr. Cavit SUNAR

Hak ve hakikatı bilip bulmak için, esasta, iki ana yol vardır: bunlardan biri Akıl, diğeri de Nakil'dir, yani Din'dir. Bu iki ana yol da, sonda, bir tek yola varır ki o da İlim ve İrfan yoludur. İlim ve İrfan yolu da, müşahedelerden, inceleme ve araştırmalardan, deneylerden ve en nihayet akli ve nakli delillerden geçip hükümlere varan yoldur. Ve eğer, hükümlerde akıl ile nakil çatışırsa o takdirde de akıl esas tutulur ve nakil, akla uygun olarak, te'vil edilir. Zira, özellikle, İ'tikada ait hükümlerde hâkim olan akıldır ve çünkü İ'tikada ait meseleler, ancak ve ancak, akıl ile bilinebilecek meselelerdir. Bu hususta Al-Diyba', (Temyiz al-Tayyib min'el-Habîs) adlı kitabında Hz.Ali'den şöyle bir hadis rivayet eder: "Hak nerede bulunursa seu de onunla beraber orada bulun, ondan ayrılma. Sende şüphe uyandıran, yani hak olmadığı hâlde hakmış gibi görünen şeyin hakikatını da sen, kendi aklınla bul çıkar. Zira, Allah'ın senin üzerindeki en büyük delili olan akıl, O'nun sana ilâhî bir bağışdır ve onun bereket ve feyizleri de sende bulunmaktadır". Ve yine Hz.Ali'ye göre, ancak hakkı bilenler hak ehlinin de kimler olduğunu bilirler.

İşte, İslâm Dini de Akıl ve İlmî her şeyden üstün tutmuş, cahilliği ve körükörüne taklitçiliği de her şeyden aşağı saymış ve bu hususa, Kur'an'da ve Hadis'te, durmadan önemle işaret etmiştir. Meselâ:

"Bilenlerle bilmeyenler bir olurmu? Ancak, tam akıllı insanlardır ki düşünür ve ibret alırlar" (Zümer: 9).

"Ey Muhammed! Sen yalnız, Rabbim! İlmimi arttır, de" (Tâhâ: 114).

"Biz seni okutacağız ve sen unutmayacaksın!" (A'lâ: 6).

"Allah, Âdem'e her şeyin ismini öğretti" (Bakara: 31).

"Allah'ın lutfu boldur. Hikmeti dilediğine verir. Ve kime hikmet verilmişse, şüphesiz, ona çok hayır verilmiştir. Fakat, bunu, ancak, akıl sahipleri düşünebilir" (Bakara: 68-69).

“Allah’ın kulları arasında Allah’tan korkan ancak âlimlerdir” (Fâ-tır: 28).

“Ey Muhammed! Kullarıma müjdele! O kullarıma müjdele ki sözü dinlerler ve onun en güzeline uyarlar. İşte, Allah’ın doğru yola erİştirdikleri onlardır; ve onlar da akıl sahipleridir” (Zümer: 17-18).

Gibi âyetler, ilmi ve âlimi över.

“Câhillerden kaçınınız!” (A’râf: 189).

“Ey Muhammed! Senden önce her ne zaman bir şehre korkutucu bir Peygamber gönderdikse, o şehrin zenginleri ancak: “Biz, babalarımızı bu yolda bulduk, biz de onların izinden gidiyoruz’ derlerdi” (Zuh-ruf: 23).

“Onlar; ‘Biz atalarımızı onlara tapar bulduk’ dediler. İbrahim de ‘siz de atalarımız da apaçık bir sapıklık içindesiniz, dedi. Onlar: ‘Sen bize hakikatımı getirdin yoksa alayımı ediyorsun?’ dediler” (Enbiya: 53-55).

“Onlar: ‘Ulu Tanrımız! Biz büyüklerimize ve ileri gelenlerimize uy-duk onlar da bizi yoldan çıkardılar. Ulu Tanrımızı! Onlara iki kat azab ver ve onları en büyük lâ’nete uğrat! diyecekler” (Ahzab: 67-68).

Gibi âyetler de cehâleti, câhili ve taklidi yerer.

“Onlar dediler ki: cennete Yahudilerden ve Hristiyanlardan başkası asla giremez! Bu, onların boş hulyalarıdır. De ki: Eğer doğru söylüyor-sanız delillerinizi getirin!” (Bakara: 111).

“Ey kalb gözü açık olan kimseler, ibret alın!” (Haşr: 2).

“Siz Rabbinizden size indirilen Kitab’a uyun ve O’ndan başka dost edinip onlara uymayın! Siz ne kadar az düşünüyorsunuz!” (A’râf: 3).

“Bilmediğin bir şeyin peşine düşme! Çünkü, kulak, göz ve kalb, bunların hepsi o şeyden sorumlu olur” (İsra’: 36).

Gibi âyetler, ve:

“Her Müslüman erkek ve kadına ilim peşinden koşmak ve ilim ile ilimlenmek İslâm Dininin bir emridir”

“Beşikten mezara kadar ilim peşinde koşunuz” gibi birçok hadisler, yer şeyden önce, nazar, istidlâl ve ispatı, yani akıl ile ilim ve ma’rifet elde etmeği ve ancak bu ilim ve ma’rifet ile Din’e uymağı emr etmekte-dir. Bundan ötürü dinin temelinde istenen şey ilimdir ve bundan ötürü de i’tikada ait hükümlerde nazar ve istidlâl yolundan giderek ve akli

veya naklî özel delillerine baş vurarak ilim elde etmek vâcib ve fakat, taklide,² haram kılınmıştır.

İşte, ancak ilim ve ma'rifete dayanacak gerçek ve samimî bir iymandır ki insanı hayvanlıktan kurtarıp insanlığa yükseltir ve onu diğer bütün insanlar için faydalı ve hayırlı kılar. İbadetlerin en mühim rolü ve önemi de ruhu ihtiraslardan kurtarması; nefsi, kötü hallerinden sıyrarak ve kendi kendine hâkim kılması ve diğer nefslerin sevgisi ile terbiye etmesi; ve ahlâkı, başkalarına her bakımdan iyilik etmek ve faydalı olmak gibi iyi huylarla güzelleştirmesidir. İslâm'da Ahlâk, bütün fazîletlerin masdarı ve bütün rezîletlerin düşmanıdır.

Kısaca, İslâmiyet, akla ve bilgiye en büyük kıymeti verir. İlmi, Müslümanın öz malı sayar ve onu her yerde aramasını emr eder. Yardımlaşmağa, kardeşliğe, birleşmeğe, Millî ve sosyâl bağlılığa son derece önem verir. İnsanlar arasında her türlü ayrılığı ve çekişmeği nefretle karşılar ve şiddetle yasaklar. Sevişmek, afv ile muamele, kerem ve atâ, her hâl ü kârda doğruluk, adalet, insanların birbirlerinin haklarına hürmet ve riayet, sadâkat ve vefâkârlık ve bunlar gibi diğer bütün fazîletler İslâmiyetin parolasıdır.

İslâmiyet, ferdî ve Millî hayat bakımından korkaklığı, zillet ve meskeneti red eder ve her zaman izzet-i nefsi korumağı, her işte Allah'a dayanmağı, azmi, irâdeyi ve nefse i'timadı, tenbellik ve uyuşukluktan sıyrılıp her zaman için canlı bir hayat yaşamağı ve daima zenginleşmeği başlıca ahlâkî görev olarak öne sürer ve bu suretle de hakikî medeniyet ve mutluluk yolunu gösterir. Nitekim, Peygamberimiz de, ancak, izzet, şeref ve ihsandan ibaret olan gerçek ahlâkî kurmak ve tamamlamak için gönderilmiştir³. İslâm Dininin esası da, işte, bu ahlâkî husustur.

(Din) kelimesi, İslâm Dininin ana kaynağı olan Kur'an'da, çeşitli anlamlarda olmak üzere (94) yerde⁴ ve yine çeşitli anlamlarda olmak üzere Hadis Kitaplarında da pek çok yerde⁵ geçmektedir.

İslâmiyetin meydana çıktığı yerde⁵ ve zamanda Sâbiilik, Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müşriklik hüküm sürmekte olduğundan ve esasen İslâmiyet te bunlara karşı çıkmış bulunduğundan, (Din) kelimesi, deyimlediği çeşitli anlamlardan ayrıca, bir de, (Millet) anlamını içermiş ve Din kelimesi bütün bu Din, Mezheb ve İ'tikadların deyimi olmuştur.

Büyük lügatçılardan (Müfredât) sahibi Ragîb İsfahânî'ye göre Din, dil bakımından: itaat, ceza, yani iyiliğe iyilikle ve kötülüğe kötülükle

karşılık görmek anlamınadır. Din ve Şeriat anlamına gelmesi, birinci anlamdan iğreti olarak alınmıştır. Nssül ki (Millet) kelimesi de böyledir.

(Tefsir) sahibi Nisâbûrî ve (Külliyat) sahibi Abu'l-Bakaa'ya göre de Din, önce ceza ve sonra itaat anlamınadır. İtaata din denilmesi, mü-kâfat görme sebebi olmasıdır.

(Milel ve Nihâl) sahibi Şehristânî'ye göre ise Din'in asıl anlamları, itaat, inkırad, ceza ve hesaptır. Millet ve Şeriat anlamlarına gelmesi de bu anlamlardan çıkmadır⁶.

Din'in Şer'i bir terim olarak anlamına gelince: bizzat Kur'an'a göre Din'in Şer'i anlamı, onun bir (Vahy) eseri oluşudur, yani Allah tarafından Peygamberlere vahy⁷ edilmiş olmasıdır.

Din bir (vahy) meselesi olunca, hâşiyede işaret ettiğimiz âyetlerden anlaşılacağı vech ile, vahy ile gelen Mûsâ Din'i, İsâ Din'i ve Muhammed Din'i hep aynı bir Din'dir⁸ ve bu Din de esasta asla değişmez. Kur'an, bu Din'e mensub olanları (Mü'min) kelimesi ile deyimler ve bunlardan da (Ey İyman edenler!)⁹ diye söz eder.

Din'i bir vahy eseri olarak açıklayan Kur'an, bu Din'i bildirmekle görevli kıldığı Peygamberini de pek yüksek vasıflarla vasıflandırmıştır¹⁰.

Özellikle i'tikada ve ahlâka önem veren ve i'tikadları ulûhiyette birlik esası ile akıl; ahlâkı da yüksek duygu esasları üzerine kuran ve son Hac'ında: "Ben, ancak, ahlâkınızı tamamlamak için gönderildim" diyen Peygamberimiz, eşyanın hakikatına aykırı hurafeleri ve insanî faziletlere aykırı âdilikleri şiddetle red etmiş ve her zaman: "Ya Rabbi! İlmimi arttır¹¹ ve bize eşyanın hakikatlarını olduğu gibi göster!¹²" diye dua ederek kendisine gelen ilim ile insanlara o zamana kadar bilmedikleri Kitab ve Hikmet'i öğretmeğe ve ancak bu yol ile onları yanlış i'tikadlardan ve bütün kötülüklerden sıyrmağa çalışmıştır.

Peygamberimiz zamanında İslâm Şeriat'ının veya Fıkh'ının¹³ asılları¹⁴ üçtü: Kitab (veya Kur'an), Sünnet (veya Hadis) ve Fakihlerin Re'y ve Kıyasları. Peygamber, sahâbelerine, bu üç asla dayanarak, İctihad'ta bulunmalarına da izin vermişti.

Kitab ve Sünnet, başlıca hükümleri¹⁵ içerir. Re'y ve Kıyas ile de cüz'î hükümler, aslı hükümlerden çıkarılır.

Sahâbe devrinde de İslâm Şeriatının veya Fıkhının asılları aynı idi. Sahâbe devrinde, (Kurra'), yani Kur'anı bilerek okuyanlar, o devrin

Fakihleri idiler de. Ancak, bunların sayısı otuzu geçmiyordu. Bunların en ileri gelenleri de Hulefây-ı Râşidîn denen Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali idi. Bunların da en âlimi, fakîhi ve müctehidi Hz. Ali idi. Hatta, Hz. Ömer: “Müşkil bir mesele hakkında Hz. Ali'nin bulunmadığı bir müşavere meclisinde Allah'a sığınırım” demiştir.

Hz. Ali'den sonra Sahâbenin en büyük fakîhi Abdullah b. Mes'ud'tur ve o fıkhîta Irak mesleğinin ilk muallimidir. Ondan sonra da Abdullah b. Abbas, Hz. Ayşe, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Ömer gelir. İbn al-Kayyim al-Cevziyye, (İ'lâm al-Muvakkiîn) adlı eserinde Din'in, Fıkh'ın ve İlm'in, İslâm ümmetinde, Sahâbeden olan bu büyüklerden ve onların öğrencilerinden yayıldığını bildirmektedir.

Tâbiîn devrinde de İslâm Şeriat'ının asılları Kitab, Sünnet ve Kıyas olmakla beraber o devrin âlimleri (İcma') denen Şer'î bir delil daha meydana koydular ve bu delili, hatadan korunmuş olduğundan, Kıyas'ın üstünde bir delil olarak kabul ettiler. Bu suretle de Tâbiîn devrinde Şer'î deliller dörde çıktı.

Hicrî üçüncü ve dördüncü yüz yıllara rastlayan Müctehid'ler devrinde de İslâm ülkesinin sınırlarının genişlemesi, yeni yeni örf ve âdetlerle karşılaşılması, hukukî olayların çoğalmasından ötürü yeni yeni meselelerin ortaya çıkması, ve bu arada Hilâfet kavgaları yüzünden Şeriat'a siyasî maksatlar karıştırılmış olması ve bu yolda bir takım yalan Hadis'ler uydurulmuş bulunması ve bunlara ek olarak ta Kur'anın âyetlerinin lisan kaideleri dışında te'viline kalkışılması ve daha birçok meseleler yüzünden de yeni yeni İctihad'lara lüzum görüldü ve kıyas ta pek önem kazandı. İşte, bu suretle (Fıkh), ictihadın en son kemâline varması dolayısıyla, büsbütün bağımsız bir ilim ve san'at oldu ve bu ilme, artık, açıkça (Fıkh), ve bu ilimde derinleşip gerçekten söz sahibi olanlara da (Fakîh) dendi.

Bu devrenin başlarında Fıkh, ibâdetler, nikâhlar, muameleler ve cezalara ait hükümlerden ibaret olan ameli hükümlerle aslî ve vicdanî hükümleri içeren i'tikadî ve ahlâkî hükümlerin ikisini de kendinde toplamakta idi. Hattâ, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe, i'tikadî hükümlere dair takrirlerinden meydana gelen risalesine (Fıkh-ı Ekber) adını verdi ve bu kitab, Ehl-i Sünnet akidelerini bildiren ilk kitab oldu. Sonraları, i'tikada ve ahlâka ait konular bağımsız biret ilim hâliue getirildi ve son Fakihlerce Fıkh, yalnız ameli ve hâkimliğe ait hükümlere tahsis edildi.

Bu arada doğru ictehadı sağlayacak usûl kaideleri ile Şer'î delillere ve Fıkh'ın dayandığı esaslara dair konular da yine bağımsız bir ilim olarak ortaya kondu ve adına da (Usûl-ı Fıkh) dendi. Usûl-ı Fıkh ilmi, Şer'î hükümlerin asıllarını ve bunlar arasında çatışma vukuunda hangilerinin diğerlerine üstün tutulacağını gösterit bir ilim oldu. Başka bir deyişle, Fıkh, İslâm Hukuku; Usûl-ı Fıkh ta İslâm Hukukuuuu dayandığı esasları, Teşriî hikmeti, Peygamberin maksatlarını gösterir bir ilim oldu¹⁶

Müctehid'ler devrinde ictehad usulleri ve fikh meslekleri meydana gelmiş olduğundan bu devir Mezheb'ler devri de oldu ve bunun sonucu olarak ta Fakih'ler Irak'lılar ve Hicaz'lılar diye ikiye bölündü. Irak'lılar Re'y'e ve Kıyas'a kıymet verdiler ki bunların başında İmâm-ı A'zam Ebu Hanife (80-150 H.) bulunuyordu Hicaz'lılar da Hadis'e kıymet verdiler ki uunların başında da İmam Mâlik (97-179 H.) vardı¹⁷

İmâm-ı A'zam, Tabiîn devrinde Kiab, Sünnet, İcma' ve Kıyas'tan ibaret olan dört Şer'î delile (İstihsan) adı ile bir beşinci delil daha ekledi ve birçok küçük meselelerin fıkhıta ait hükümlerini bu delili ile ortaya attı, aklı ve nakli birleştirdi. İstihsan, hâl ve durumlara göre falan veya filân hareket tarzını falan veya filândan daha iyi görmek ve uygulamak demektir ki bu suretle yeni devirlerin ihtiyacına göre yeni hükümlerin verilmesi mümkün olur.

İmam Mâlik te Ebu Hanife'nin bu İstihsan delilini kabul etti fakat, adına (Maslahat-ı Mürsele) dedi. Ancak o, bundan başka (Sedd-i Zerâi') adı ile Şer'î yasaklara vesile teşkil eden mübah fiillerin de yasaklanmasından ibaret olan diğer bir delil ortaya atmıştır ki Ebu Hanife bunu kısmen kabul etmiştir, mutlak bir esas olarak kabul etmemiştir. Ve yine, İmam Mâlik, Şer'î işlerde İcma'dan ayrı olmak üzere Medîne'lilerin ittifağını da ayrı bir delil olarak kabul etmişti ki Ebu Hanife bunu da red etmiş, şehirler halkları arasındaki ittifaqları birbirlerinden farklı görmüştü.

İmâm-ı A'zam Ebû Hanife'den sonra onun mezhebi üzere en evvel kitab yazan, Ebû Hanife'nin ictehatlarını bütün âleme tanıttıran ve öğrencilerine takrir yolu ile Fıkh usûl ve kaidelerinin ilk defa temelini atan da Ebû Hanife'nin eu namlı öğrencisi ve fikirdaşı İmam Ebû Yusuf Ya'kûb b.İbrahim Al-Ansârî (H.113-183)dir. Ebû Yusuf'un (El-Emâlî) ve (El-Câmî) adlı kitapları pek namlıdır. Hârûn Al-Reşid için yazdığı (Kitab Al-Harâc)ı da onun ictehadındaki pek yüksek kudretine ayrı bir delildir.

Ebû Yusuf, büyük ilmî şöhretinden ötürü Abbâsî Halifeleri tarafından ilk defa Kadıların Kadısı (Kaadî Al-Kudât) ünvanı ile en büyük Kadılık makamına ta'yin edilmiş ve Mehdi, Hâdi ve Hârûn Al-Reşîd zamanlarında sürekli olarak on sekiz yıl bu makamda kalmıştır. Ebû Yusuf, Hanefî fakihlerinin en büyüğü olduğu gibi Hadis'te de ona erişecek kimse yoktu.

İmam Mâlik'ten sonra da onun öğrencisi ve Hicaz'lıların yolunun reisi olan ve (Kur'an, Hadis, İcma', Kıyas) prensiplerine dayanan İmam Muhammed b. İdris Al-Şâfiî (150-204 H.) geldi ve Fıkh Usûlü hakkında doğrudan doğruya ilk kitab yazan da o oldu. Bu yolda (Al-Risâle) si pek meşhurdur ve icmâl ve beyan, emr ve nehy, umum ve husus, nâsih ve mensuh, sünnet ve icma', kıyas ve istihsan konularını içermektedir. İmam Şafiî, Irak'ta, Ebû Hanifenin öğrencilerinden ders görmüş ve Ebû Hanife'nin öğrencilerinden İmam Muhammed b. Hasan Al-Şeybânî'nin kitaplarından pek faydalanmış ve birçok hususta İmam Mâlik'e karşı çıkmıştır.

İmam Ebû Yusuf'tan sonra, Irak mesleğinde Fıkh reisliği, hemen yukarıda işaret ettiğimiz İmam Muhammed b. Hasan Al-Şeybânî (öl. 189 H.) ye geçti. Hanefî fıkhı, özellikle, Şeybânî'den yayılmış, hatta, yine yukarıda işaret ettiğimiz, İmam Şafiî gibi İmam Ahmed b. Hanbel de bu zâtın eserlerinden pek çok etkilenmiştir.

En nihayet Mâverâunnehr'li büyük bir Türk âlimi olan Kadı Ebû Zeyd Al-Debûsî (öl. 430 H.) Fıkh Usûlü ilmini en yüksek zirvesine çıkardı ve Kıyas konusunu da tamamladı. Onun (El-Esrar), (Takvim el-Edille...) ve (El-Emed El-Aksâ) sı Fıkh Usulcuları arasında pek meşhurdur. Ebû Zeyd Debûsî, fakihlerin ihtilâflarından ve bu ihtilâfların dayandığı esaslardan söz eden (İlm-i Hılâf) ın da kurucusudur. Bu hususta (Te'sis Al-Nazar fi İhtilâf Al-Eimme) adlı kitabı da pek namlıdır¹⁸.

Hanefî, Mâlikî ve Şâfiî mezheplerinden sonra da İmam Ahmed b. Hanbel'in kurduğu Hanbelî mezhebi gelir. Fıkhta Ebû Hanife'nin öğrencilerinden ders gören ve aynı zamanda İmam Mâlik'ten sonra gelen en büyük Hadis'çilerden olan İmam Ahmed b. Hanbel'in kurduğu bu mezheb, dört mezhebin sonuncusu ve onların en darı ve en müteasıbıdır. Ahmed b. Hanbel'in dayandığı prensipler de şunlardır: (Kur'an, Hadis, Re'y "zorunluluk hâlinde", bid'at aleyhtarlığı).

Yukarıda işaret ettiğimiz Şer'î deliller, her şeyden önce ikiye ayrılır:

- 1- Aslî Şer'î deliller.
- 2- Tâlî Şer'î deliller.

Aslı Şer'i deliller¹⁹ de dörde ayrılır:

- 1- Kitab.
- 2- Sünnet.
- 3- İcma'.
- 4- Kıyas.

Tâli Şer'i deliller de yukarıdaki dört aslı delilin birisinden veya hepsinden zimnen çıkarılan ve ikinci derecede bulunan delillerdir ki bunlar da yedidir:

- 1- İstihsan.
- 2- Maslahat-ı Mürsele veya İstislâh.
- 3- İstishab
- 4- Beraet-i Asliye
- 5- Örf, Adet ve Teamül
- 6- Sahabîlerin sözleri.
- 7- Geçmiş Şeriat'lar.

Burada şunu da hemen tekrar söyleyelim ki Akli delil de İslâm Şeriat'ında Şer'i bir delildir ; hatta, pek üstün tutulan bir delildir. Çünkü, akıl, Allah'ın insana bahş ettiği en büyük ni'mettir. Bu bakımdan, akla uygun olmayan şeyi Şeriat ta red eder, denmiştir. Akıl, özellikle, Şer'i hükümlerin²⁰ i'tikad kısmında tamamiyle kesin bir delildir. Hatta, i'tikadçılar, Kur'andan hiç söz etmeyip, yalnız akli muhakemelerden dem vururlar ki buna (Kelâm İlmi), bunun âhiretle ilgili kısımlarına da (Sem'iyât) denir.

Şimdi, delilleri kısaca açıklayalım:

Aslı Şer'i deliller:

(Kitab)

Kitab, lugatta yazılmış (mektub) anlamınadır. Terim olarak ise Kitab'tan maksat (Kur'an)dır. Bu bakımdan, diğer Peygamberlere de nâzil olan Semavî Kitab'lara da (Kitab) denir. Ancak, Kur'an, diğer Peygamberlerin kitabları olan Zebûr, Tevrât ve İncil'den: "Kitab, Peygamber Muhammed Mustafa'ya indirilmiş ve ağızdan ağıza yayılmış olan vezinli ve kafiye pek yüksek sözlerdir" demekle ayrılır.

Kitab, yani Kur'an, Şeriat'ın metni; Sünnet te o metnin şerhidir.

Kitab, her bakımdan bağımsız müsbet bir delildir.

(Sünnet)

Sünnet, lugatta, siyret, tarikat, âdet anlamlarınadır. Kur'anda söz konusu edilen (Sünnet-i İlâhiyye) Allah'ın âdeti anlamınadır. Meselâ: "Sen Allah'ın sünnetinde hiç bir suretle değişiklik bulamazsın (Fetih: 23)" âyetindeki Sünnetten maksat, Allah'ın âdeti'dir. Bu Âdet, kanun anlamında da kullanılabilir.

Sünnet, ibâdetlerde nâfile namazı, Peygamberlerin ve Sahâbelerinin siyretleri ve Peygamberin sözü, işi ve hareketi, ve ağızla bildirdikleri veya başka bir kimsenin işlediği şeyi görüp te susup geçiştirdikleri anlamınadır.

Sünnet te her bakımdan bağımsız bir delildir.

(İcma')

İcma', lugatta, azm ve ittifak anlamınadır. Terim olarak ise, genel olarak, ittifak; fakat, özellikle, Müctehid'lerin ittifakı anlamınadır. Ancak, bu ittifak, i'tikada ait dinî bir mesele üzerindeki ittifak değil, fiiller ve hareketlerle ilgili cüz'î dinî bir mesele üzerindeki ittifaktır.

İcma'ı, bazıları Şer'î bir delil olarak kabullenmişler, fakat bazıları da bunu Şer'î bir delil saymamışlardır. Meselâ, Mu'tezileden Nazzâm'a, Şia'dan İmamiyye fırkasına ve bazı Hâricî âlimlerine göre bu, Şer'î bir delil değildir.

(Kıyas)

Kıyas, lugatta, bir şeyi diğer bir şeyle ölçmek ve tesviye anlamınadır. Terim olarak ise, bir meselenin hükmünü o meseleyle benzeyen ve onun misli olan diğer bir meselede meydana çıkarmak anlamınadır.

Kıyas'tan asıl maksat ta Nas'ların delâletleri dışında kalan ve sırf Re'y ve İctihad ile anlaşılan kıyastır ki bu da Müctehid'lerin anlayışından ibarettir. Buna da örfî dilde (Re'y)²¹ denir.

Kıyas, genel olarak, Şer'î bir delil kabul edilmişse de yine de başlı başına ve bağımsız olarak Şer'î bir hükmü ispata yeterli görülmemiştir. Çünkü, kıyas ile sâbit olan bir hükmün, gerçekte, Kitab, Sünnet ve İcma' gibi üç delilden birine dayandığı ileri sürülmüştür. Bu yüzden bazı Ehl-i Sünnet fakihleri ile bazı Mu'tezile âlimleri Kıyas'ı Şer'î delil olarak kabullenmemişlerdir.

Büyük Din âlimi ve Mutasavvıf Muhyiddin Arabî de Re'y ve Kıyas ile hareket etmenin doğruluğuna inanmayıp (Futuhât)ının seksen seki-

zinci faslında şöyle demektedir: “Bizi kıyas ile amelden çekinmeğe götüren sebep şudur ki kıyas ile amel etmek, asıl şer’î hükümleri çoğaltmak demektir. Hâluuki bizim anladığımızı göre, Şeriat Koyucu, ümmetinden hafifletmeği ve kolaylaştırmağı murad etmiştir Şeriat Koyucu, sahâbelerine: (Ben sizi kendi hâlinize bıraktıkça siz de beni kendi hâlime bırakın) der ve şer’î hükümler nuzûlünden ürkererek kendisine meseleler sorulmasını istemezdi. İşte, biz, Şeriat Koyucuyu bu hâl üzere gördüğümüz için Din’de Kıyas ile ameli yasakladık”.

Tâlî deliller:

Bu deliller, Kitab ve Sünnet’te çıkarılmış ve Fıkh’a ait hükümlere bir esas sayılmış olan delillerdir.

(İstihsân)

İstihsan, lugatta, bir şeyi güzel saymaktır; bir şeyin iyi olduğuna kaani olmaktır. Terim olarak ise bunun iki anlamı vardır: biri, en özel anlamı; diğeri de en genel anlamı.

En Özel anlamına göre (İstihsan), gizli kıyas demektir ki bu anlamda o, Kıyas’ın kısımlarındandır.

Bir Kıyas’ın yönü ve mucib illeti meydanda olur ve birdenbire zihne doğarsa, o Kıyas’a (Açık Kıyas) denir. Ve eğer bir Kıyas’ın yönü gizli olup zihne birdenbire doğmaz da fikir işletmeği gerektirirse buna da (Gizli Kıyas) denir. (İstihsan), işte bu gizli kıyastır. Başka bir deyişle, ferdî re’y ve hükümdür.

İstihsan’ın en genel anlamı da çeşitli surette tanımlanmıştır:

Bazı Hanefî büyüklerine göre İstihsan: kıyası bırakmak ve halka en uygun olanı seçip almaktır.

Bazılarına göre de İstihsan halkın çok alışık olduğu hallerle ilgili hükümlerde kolaylığı istemek ve yapmaktır.

Şems’ül-Eimme Serahsî (İstihsan) hakkındaki tanımları incelemiş ve hepsinden şu sonucu çıkarmıştır: “İstihsan, kolaylık için güçlüğü bırakmaktır ve İslâm Dininde asl olan da budur”. Serahsî bu iddiasını ıspat için de: “Allah sizin için kolaylık ister güçlük istemez (Bakara: 185)” âyeti ile “Dininizin hayırlısı kolaylıktır veya Dinî hükümlerinizin en hayırlısı en kolay olanıdır”; “Halka kolaylık gösteriniz güçlük göstermeyiniz ve onları İslâmiyete yaklaştırmız nefret ettirmeyiniz” mealindeki hadisleri öne sürmüştür²².

Yukarıdaki İstihsan tanımları Hanefî Fakih'lerinin tanımlarıdır. Hanefî Usul'cularına göre ise: İstihsan, açık Kıyas'a karşılık olan delildir ki bu takdirde İstihsan Gizli Kıyas'tan geneldir.

İmam Şafii de İstihsan kaidesi ile hareket etmiş ise de o bu adı kullanmamıştır.

(Maslahat-ı Mürsele veya İstislâh)

Maslahat-ı Mürsele İmam Mâlik'in (İstihsan) kaidesine verdiği adtır. Zira, o da (İstihsan) kaidesi ile hareket etmiş, fakat, onu bu adla adlandırmıştır..

Maslahat-ı Mürsele, bir mesele hakkında Şeriat'ta açıklanmış olmayan, fakat, halkın genel işlerine uygun olan hüküm demektir ki bu anlamda Maslahat Kıyas'ı bırakarak, faydalı ve halka uygun olan yönü tutmaktır.

Hanefî Usulcularının İstihsan'a verdikleri anlam ile (Maslahat-ı Mürsele)yi karşılaştırırsak arada mutlak genellik ve özellik söz konusu olur ki bu suretle (İstihsan), en genel; (Maslahat-ı Mürsele) de en özel olmuş olur. Çünkü, o anlamca (İstihsan) yukarıda açıkladığım gibi, Nas ile ve Gizli Kıyas ile sâbit olan hükümlere de şâmidir. Fakat Maslahat-ı Mürsele, tanımında bu şumûl yoktur.

İstihsan, tanımında Hanefî fakihleri ile sou Mâlikî ve Hanbelî fakihlerinin görüşleri birbirlerine uygunluk gösterirlerse de uygulama bakımından aralarında yine de bazı farklar vardır.

Şuna da işaret edelim ki (Maslahat), (Mefsedet), yani fenalık, münafıklık karşılığı olup doğruluğa ve hayra; bir işin hayırlı olmasına sebep olan keyfiyettir. Bir hükmün sâbit olmasında halk için kesin kaide ve genel fayda tahakkuku bilinirse o hüküm (Genel Maslahat) kabul edilir ve gereğinden ötürü de mşru' olur.

Hanbelî âlimlerinden Necmettin Zavfi'ye göre Maslahat ile Kur'an çatışırsa, Maslahat üstün tutulur. Çünkü, onca, Maslahat, Şeriat Koyucu'nun kast ettiği şeydir. Şer'î naslar, halkın maslahatını sağlamak içindir ve Şeriat Koyucu'nun kasdı da insanları bu noktaya yöneltmektir. Zira, örfler zamanla değişir ve bu değişiklik sonucu, hukukun şekilleri de değişir. Zavfi'ye göre Şeriat Koyucu'nun maksadı Dini, Akli, Canı, Nefsi ve Hukuku muhafazadır.

Hanefî Fakihlerinin en büyüklerinden Ebu Yusuf ta, bu fikri, ancak, kesin naslara aykırı olmamak şartıyla kabul etmiştir.

(İstishâb)

İstishab, sohbet ve müsahabette alınmıştır. Lugatta, bir kimsenin diğer bir kimseyi kendine sohbet arkadaşı yapması anlamındadır. Terim olarak anlamı ise, bir şeyin bulunduğu hâl üzere kalması demektir; yani geçmişte var olan bir şeyin, tersine delil bulunmadıkça, şimdiki zamanda da geçerli olmasına hüküm etmek demektir. Böyle bir hüküm, o şeyi ikinci zamana (Müsâhib) kılmak demek olduğundan bu kaideye (İstishâb) denmiştir.

Bir de (Tahkîm'ül-Hâl) diye adlandırılan (İstishâb-ı Maklûb) diye de bir şey vardır ki o, bu asıl İstishab'ın aksine, şimdiki zamanda var olan bir şeyin geçmiş zamanda da varlığına hüküm etmektir.

İstishâb'ın mahiyeti, Fıkh'ın (Şek ile yakın yok olmaz) kaidesidir. Çünkü, bir zamanda yakinen sâbit olan bir şey, sonradan, hâsıl olan şek ile elbette yok olamaz.

(Beraet-i Asliyye)

Beraet-i Asliyye, (Beraet-i Zimmet asıldır) veya daha açık bir deyişle (Zimmette asıl olan beraet ve mükellefiyyetin yokluğudur) kaidesinden ibarettir. Bu kaide de İstishâb esasından çıkmış bir kaidedir.

(Örf, Âdet, Teâmül)

Örf:

Örf, lugatta, (İrfan) ve (Ma'rifet) anlamındadır ve mef'ul isim olarak, yani (Ma'ruf) anlamında kullanılır.

İrfan ve Ma'rifet kelimeleri "Bir şeyi dışa ait beş duyu organı ile bilmek"²³ veyahut "Bir şeyi, eserlerini düşünmekle algılamak"²⁴, yani tanımak" demektir.

Bir şeyi ıtlak üzere bilmeğe (İlim) derler. Bir şeyi hususi iyeti ile bilmeğe de (Ma'rifet) derler. Bu bakımdan, ilim, ma'rifetten geneldir. İlimin zıddı (Cehl), ma'lûmun zıddı da (Mechûl)dür.

İrfan ve Ma'rifetin zıddı da (İnkâr)dir. Ma'ruf'un zıddı da (Münker)dir. Örfün zıddı da (Münker)dir. Örf ve Ma'ruf'un her ikisi de, asıl-

da, halk arasında tanınmış olan, iyi telâkkî olunan, red ve inkâr olunmayan anlamındadır.

İyilik ve kötülüğün aklen algılanabileceğini ileri süren Hanefî fakihlerine göre (Örf)ün terim anlamı ise: Akılca ve Şeriatça iyi olan ve selâm akıl sahiplerince inkâr edilmiş olmayan şeydir. Eş'arilerin Örf tanımları ise bu anlamdan daha başkadır.

Âdet ve Teâmül :

Âdet, i'tiyad ve geri dönmek'ten alınmıştır. Alelâde dilde (Mu'tad) yani alışılmış olan şey anlamındadır.

Teâmül de, aynı, Âdet anlamında olup halk arasında her alanda (Müteâmil), yani eskidenberi alışlagelmiş olan muamele demektir.

Âdet ile Teâmül, genel olarak, aynı anlamda iseler de bu ikisi ile Örf arasında fark vardır. Örf diye iyi işlerde yürüyüp giden âdetlere denir, fakat, bâtil âdetlere denmez. Meselâ, Kur'anda: Sen afvı ihtiyar et, örf ile emr et ve câhillerdeu sakın! (A'râf: 199)" denmektedir. Buna karşılık, Âdet ve Teâmül deyimini bâtil i'tiyadlar için de kullanılır. Çok kereler, Örf ile Âdet, birbirlerinin yerine kullanılmakta iseler de aralarındaki şu esaslı farkı asla unutmamalıdır: Örf, hem söze hem fiillere şâmil, fakat Âdet, yalnız, fiilleri içerir. Bu bakımdan (Örf), (Âdet)ten geneldir; yani, her Âdet, Örf'tür, fakat, her Örf, Âdet değildir. Örf'ün fiillere ait olanına Âdet dendiği gibi Teâmül de denir. Burada dikkat edilecek asıl nokta, gerek Örf'ün gerekse Âdet'in geçerli olabilmesi için Akıl'ca beğenilmiş ve Şeriatça da red edilmemiş olması gerektiğidir. Şu hâlde, Örf ve Âdet, insanların çoğunun bir şeyi kabullenmesi demektir.

Şer'i naslarla sâbit olan hükümlerin zamanla değişmemelerine ve başkalaşmalarına karşılık, Örf'e dayanan hükümler, zamanların değişmesiyle değişirler ve başkalaşırlar.

(Sahâbelerin Sözleri)

Tâli Şer'i delillerin altıncısı da Sahâbelerin sözleri, ve daha geniş anlamı ile, mezhepleridir.

Sahâbeler arasında yayılmış olup onların ittifakla kabullendikleri şeye, Sahâbe olmayan İctihatçıların uymaları vâciptir. Hatta, bir rivayete göre, Sahâbe zamanında yetişen Tâbiîn'in büyüklerinin ittifakla kabullendikleri şeye de uymak vâciptir denilmiştir. Fakat, bunda vücup

yoktur. Çünkü, uymamanın vâcib olmasının sebebi bizzat Peygamberden işitme ihtimalidir ki Tâbiîn'de bu Peygamberden bizzat işitme ihtimali yoktur. Ama Sahâbî'de bu ihtimâl vardır. İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe Sahâbî sözlerini bulamadığı zaman Tâbiîn'in sözlerine uymayıp kendi ictehad ederdi.

(Geçmiş Şeriatlar)

Tâlî Şer'î delillerin yedincisi de İslâm Şeriatından önce geçmiş olan Şeriatlar ve özellikle, Musâ ve İsâ Şeriatlarıdır.

Şimdi, kısaca belirtelim ki İslâm hukukunda eu ziyade önem verilen hukukî esaslar: adl ve hak, halk ihtiyacı, örf ve âdet, genel maslahat ve istishab esaslarıdır ki Hanefî hukukçu (Fakîh)ları bu esaslara dayanan hukukî kaidelere ve meselelere (İstihsan); Mâlikî hukukçuları da (İstislâh veya Maslahat-ı Mürsele) demişlerdir²⁵. Şafiî hukukçuları da bu Hanefî veya Mâlikî ta'birlerini kullanmaktan çekinmişlerse de uygulamada birçok hukukî meseleleri hep bu esaslara dayandırmak zorunda kalmışlardır.

Buraya kadar Şer'î hükmün ne olduğunu ve özellikle Hüküm terimini delilleriyle birlikte kısaca gözden geçirdik. Fakat, bu hususları daha iyi ve etraflı kavrayabilmek için (Şer') terimini de kısaca açıklamağı ve bununla ilgili bazı konulara da kısaca dokunmağı zorunlu gördük.

Şer' veya Şeria, su içilecek yere giden yol ve genellikle, peşlenmesi gereken doğru ve açık yol anlamındadır. Bu anlamdan alınarak Allah'ın, Kulları için emr ve yasaklar hâlinde ortaya koyduğu açık yola, yani İlâhî Kanuna da, terim olarak, (Şeriat) denmiştir.

Bu İlâhî Kanunu bildirmekle görevli olan Peygamberlere de (Şâri'), yani Şeriat Koyucu denir. Şüphesiz ki gerçekte Şeriat Koyucu Allahtır; Peygamberlerin Şeriat Koyuculuğu, ancak, İlâhî Kanunu ifade ve bildirmeleri dolayısıyledir.

(Meşru') kelimesinden de, Şeriat'da tesbit edilmiş olan şey anlamına, (Şeriat) anlamı kasd edilir.

Şu noktaya da önemle işaret edelim ki (Şeriat) kelimesi, diğer Nebî'lerin yolları için de kullanıldığından, İslâm Şeriat'ını öteki Şeriatlardan ayırd etmek için, özellikle, Şeriat-ı Muhammediyye, Şeriat-ı İslâmiyye, Şeriat-ı Garra' veya pek popülârise olan şekli ile, Şer-i Şerif, denir.

Hanbelî fakihlerinden meşhur İbn Teymiye, (Şer')i üçe ayırmaktadır:

1- *İndirilmiş Şer'* (*Şer-i Münzel*): Bu, Kitap ve Sünnet ile sâbit olan Şer'i hükümlerdir ki bunlara uymak herkese vâciptir.

2- *Te'vil olunmuş Şer'* (*Şer-i Müevvel*): Bu da Re'y ve İctihattan doğau fakihlerin sözleridir ki bunlara uymak hic kimseye vâcip değildir.

3- *Değiştirilmiş Şer'* (*Şer-i Mübeddel*): Bu da yalan Hadisleri Peygambere izâfe etmek, Şer'i nasları keyfe göre te'vil etmekle Şer'i hakikatların değiştirilmiş şeklidir ki buna ne mecaz ne de te'vil yolu ile Şer' ve Şeriât denemez²⁶.

Şer' ve Şeriât kelimeleri hakkındaki bu küçük açıklama bu iki kelimenin vaz' edilmiş hükümlere delâlet ettiğini göstermektedir ki bu hükümler Şeriât Koyucu tarafından konulan ilâhî kanunlardır. Bu kanunların da yalnız Şeriât Koyucunun naslarıyla sâbit olan hükümlerdeu olması ve bu hükümlerin de Kitap ve Sünnet'ten ibaret bulunması zorunlu görülmüştür.

Fakihlerin re'y ve icthadlarıyla meydana gelen Fıkha ait hükümlere gelince: bunlar, Şeriât Koyucunun ilâhî hükümlerinden olmayıp sırf müctehitlerin kendi anlayışlarından ibarettir. Bu sebeble, bunlar, Şer' ve Şeriât diye adlandırılmazlarsa da, Şer'in koyduğu esaslara dayandıklarından, yine de Şeriât çerçevesi içindedirler ve bunlar da Şer'i Hükümler diye adlandırılır ki İbn Teymiye buna (Şer-i Müevvel) demektedir. Ve yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Müctehidler devrinden itibaren Fıkh, gerek nâs veya icma' ile gerekse re'y ve kıyas ile sâbit olmuş hükümlerin hepsini kaplayan bir ilim hâline gelmiş ve fakihler bu çeşit hükümleri de, diğerlerinden ayrı tutmayarak, kitaplarına geçirmişlerdir.

Kısaca şöyle diyelim: Hükümler üç çeşittir:

- 1- Nas ile sâbit olan hükümler.
- 2- İcma' ile sâbit olan hükümler.
- 3- İctihad ile sâbit olan hükümler.

Fıkh ta, lugat bakımından, mecaz ve ilgisi yönünden bir kelimeyi başka bir anlama da kullanmak suretiyle; terimde de, gerçek anlamında, bu hükümlerin hepsine şâmindir.

Şimdi, nas ile sâbit olan hükümler, asıl Şeriât'tır. Nassa dayanan icma'a ait hükümler de nas ile sâbit olan hükümlerdendir, dolayısıyla,

Şeriat sayılır. Re'y'e dayanan icma'a ait hükümler ise tam Şeriat değilse de ona bağlı ve o kuvvettedir. İctihad'a ait hükümler de nas ile sâbit hükümlere kıyasla sâbit ve onların dayandıkları Şer'i esaslara dayandıklarından, her ne kadar Şeriat'ın kendisi sayılmazlarsa da, yine de Şeriat'a dahildirler ve bunların hepsi, ancak, mecaz veya te'vil yolu ile ve bağlılıkları bakımından (Şer'i Hükümler) adını alırlar.

Sonuç şudur ki: Şer'i Hüküm, ne kadar çeşitli surette tanımlanırsa tanımlansın, insanların ona uyguu harekette bulunmak üzere Şeriat Koyucu tarafından fi'len koyulmuş, ve emirler ve yasaklarla bildirilmiş, ve: (Akıl evvel Nakil sonra gelir ve Nakil Akıl ile te'vil olunur) kaidesiyle Akıl'ın kesin delillerine dayandırılmış olan İlâhî Kanundur ki Şeriat ta Din de bundan başka değildir.

Şeriat ile Din, esasta, aynı bir şey olmakla beraber aralarında küçük bir farktan da söz edilebilir; şöyle ki:

Şeriat : Lugatta, bir anlamda, insanların ve hayvanların içmek için geldikleri su yolu; bir anlamda da doğru ve açık büyük yoldur. Bu iki anlamdaki ilişki göz önünde tutularak, bu kelime, Terim olarak, Din anlamında kullanılmıştır.

Usulculara veya din âlimlerine göre Şeriat, Allah'ın kulları için emirler ve yasaklar suretinde koyduğu Dinî Hüküm (Teşri')²⁷ lerdur ki Kur'anda bu yolda: "Allah, Nuh'a buyurduğu şeyleri size de Din olaak buyurmuştur" (Şûrâ: 13) denmiştir. Bu tanım da Şeriat ile Din'i aynı göstermektedir. Şeriat kelimesi, çoğunlukla yalnız kısmî (Fer'i)²⁸ hükümlerde kullanıldığı ve Şeriatlar (Şerayi') diye çoğullandığı²⁹ hâlde bir bakıma Din kelimesi gibi, aslî hükümleri de içine alır.

Din : Din, yukarıda dediğimiz gibi, lugatta, ceza ve taat, âyin ve ibâdet, edeb ve âdet gibi çeşitli anlamlardadır. Lugatta ve örfte, Doğru'ya, (Hak); ve Yanlış'a, (Bâtıl) da ad olarak verilir (doğru veya yanlış din gibi). Şeriat dilinde ise, Din Allah tarafından koyulmuş özel bir yol, Subhânî bir Kanun anlamındadır.

Usulcular veya din adamları Şeriat'ı, yukarıda açıkladığımız şekilde tanımladıkları gibi, Din'i de: akıl sahiplerini kendi istekleriyle kendiliklerinde hayırlı ve güzel olan şeylere götüren İlâhî bir Kanundur, diye tanımlarlar. Bu tanıma göre, Din, hem i'tikada hem amel ile ait hükümlere şâmil olmuş olur. İ'tikada ait hükümlere, asla ait hükümler veya sâdece (Asıllar) denir. İbâdetler ve muameleler gibi amele ait hükümlere

de kısma ait hükümler veya sâdece (Kısımlar, Parçalar) denir. Din kelimesi, bu hükümlerin hepsini kaplamakla beraber, mecaz yolu ile, asla ait hükümler anlamında kullanıldığı gibi, asıldan çıkıp parçalanmış hükümler anlamında da kullanılır³⁰.

Bütün bu açıklamalardan anlaşılıyor ki Din ve Şeriât'tan maksat, Şer'i Hüküm' dür; veya, Şer'i Hüküm'den maksat Din ve Şeriât'tır.

Şimdi, bir Şer'i hükmün veya Din ve Şeriât'ın fi'len ortaya konulması, bunun için de Şeriât Koyucu tarafından açıkça veya delillerle bildirilmesi gerekir. Bu bildirme de ya sözle veya fiil ile olur. Sözle bildirme, Nas'lardan ibarettir. Fiil ile bildirme de Peygamberin bir işi biz-zat yapması veya bir başkasının işlediğini görüp veya iştip te susmasından ibarettir. Şeriât Koyucunun Şeriât'ça yasak sayılacak bir işi yapması veya yapılıp duyup görüp te susması da imkânsız görülmüştür³¹

Tekrar edelim ki, yukarıda da açıkladığımız gibi, Şeriât ve Din kelimeleri kavram bakımından birbirlerinden ayrılırlarsa da, mahiyet bakımından birdirler. Çünkü, her ikisi de bir Peygamber vasıtasıyla konulan İlâhî Kanunlardan ibarettir. Bu yüzden de çoğu zaman, bu iki kelime, birbirlerinin yerine kullanılırlar. Ancak, genel olarak, Din kelimesi ile Allah'a taat ve ibâdet veya Allah'tan mükâfat ve mücâzât kâd olunur. Şeriât kelimesi ile de hükümler iktibas etmek veya doğru yola yönelmek kâd olunur. Müslümanlık ise hem Din yem Şeriât'tır. Bundan ötürü de insanlara sınırlar çizmiş ve haklar ta'yin etmiştir. Din ve Şeriât yolu da teslimiyeti gerektirdiğinden, (İslâm) deyiminden de, her hâlükârda, Allah'a tam bir teslimiyet kâd olunmuştur.

İslâm kelimesinin ne anlama geldiği ahkında çeşitli lugat kitapları ve çeşitli tefsir kitapları, çeşitli açıklamalar yapmaktadırlar. Bu çeşitli anlamların esaslarını, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, Kur'anda görmek mümkündür ve bütün anlamların esasları da 'Allah'ı birleyip ondan başka bir şeyi ilâh edinmemek ve bütün saflık ve hâlislik ile yalnız ve yalnız bu tek Allah'a teslim olmaktır. Bu hususta Kur'an şöyle demektedir:

“Allah katında Din, İslâmdır”. (Âl-i İmran: 19).

“Kim İslâmiyetten başka bir dine yönelirse ouunki kabul edilme-yecektir. O, âhirette de kaybedenlerdendir”. (Âl-i İmran: 85).

“İyilik yaparak kendini büsbütün Allah'a teslim etmiş olan ve doğru yolda olup Allah'ın dost edindiği İbrahim'in Dinine uyan kimse-nin Dininden daha güzel bir Din olabilir mi?”. (Nisâ: 125).

“Biz, Allah’a, bize gönderilene, İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Ya’kûb’a, ve torunlarına gönderilene, Mûsâ’ya, İsâ’ya gönderilene, Rabları tarafından Peygamberlere verilene, onları birbirinden ayırd etmek sizin inandı. Biz, O’uun katında Müslümanız, deyin”. (Bakara: 136).

“Tam bir Sıflık ve hâlis bir Kalb ile Allah’a ibâdet için emr olundum; Din O’nundur” (Zümer: (11)³².

İşte bu Din, (İslâm)dır.

Kısaca İslâm Dini, sonradau çıkmış bir din yeğil, fakat Allah’ın bütün Resullerine gönderdiği aslı bir dindir. Kur’ana göre hakikatta Din birdir, ancak, Şeriatlar, yani amelî hükümler farklıdır. Dinin aslında bir Din olduğu hakkında da Kur’an şöyle demektedir:

“Allah’Nuh’a buyurduğu şeyleri size de Şeriat olarak buyurmuştur. Ey Muhammed! İbrahim’e, Mûsâ’ya, İsâ’ya buyurduk ve sana da vahy ettiyi ki Din’e bağı kalın, onda ayrılbğa düşmeyin. . . . . Allah dilediğini kendine seçer ve kendisine yöneleneni de doğru yola iletir”. (Şûrâ: 13).

“Allah size sizden öncekilerin yollarını açıklayıp göstermek ve tevbenedizi kabul etmek ister. Allah, alîmdir, hakîmdir”. (Nisâ: 26).

“De ki: Ey Kitab Ehli! Aramızda birleşeceğimiz bir kelime’ye gelin! O da Allah’tan başkasına kulluk etmemek; Allah’tan başka içimizden bazılarını Tanrı edinmemektir. Eğer onlar yüz çevirirlerse deyiniz ki: Bizim Müslüman olduğumuza şahit olun!”. (Âl-i İmran: 64).

“Hep birden Allah’ın ipine sarılınız”. (Âl-i İmran: 103).

İşte, İslâm Dininin aslı ve esası budur. Bütün diğere dinler gibi İslâm dini de insanlar arasında her türlü anlaşmazlıkları gidermek ve onları iyi huylu ve faziletli kişiler yapmak için ortaya konulmuş İlâhî bir Kanundur, Fakat, Yalnız İslâm Dini’dir ki, esasta, akla ve fikre dayanır. Zira, Dinî hükümlerin hâkimi hep akıldır. Kur’an, yalnız akla hitap etmiştir³³ ve bu suretle de din’i, rûhânî reislerin inhisarından ve istismârından kurtarmıştır. Çünkü, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bütün i’tikada ait hususlar hep akıl ile kavranılıp tasdik edilecek hususlardır. Bundun ötürü sırf taklit ile bir Allah’a iyman etmeği dinimiz de hor görür ve Hak’kın aranmasında delili şart koşar. Bu ise ancak akıl ile mümkündür. Ve yine bundan ötürüdür ki akılla kavrayış ve mantık yolu dinî veciblerdendir. Dşgruyu ve yanlış akil yolu ile bilemeyenler İslam nazarında âlim sayılmazlar. Din ve Şeriat yolu Gerçek

Felsefe yolundan ayrılmaz. Zira, Felsefenin dayandığı temel taşları dinin de dayanaklarıdır. Akli düşünce ve delillerdeki bu dayanakların da dayandığı biricik prensip ise teklif değil, yalnız ve yalnız hür düşüncedir. İşte bu hür düşünceye dayanmadan ötürüdür ki bir çok din eleştiricileri Mûsâ dinini eski Asûr ve Bâbillilerin mitolojilerine; İsâ'yı bâkire Meryem'e; Tealisi de Hind ve Mısır mitolojilerine bağlanmışlarsa da İslâm dininde Akla ve Tabiat'a aykırı belli başlı bir şey bulamamışlardır.

İslâm dini, yalnız akla dayanmakla da tam bir hayat dinidir; hayatın ta kendisidir. Bundan ötürü de bu dinin fiilî şartlarını yerine getirmede bütün insanlar ve bütün mekânlar ve zamanlar için yalnız ve yalnız kolaylık, yani hayat şartlarına uygunluk söz konusudur; hayat şartlarını zorlamak söz konusu değildir. Bu hususta Allah, Kur'anında şöyle diyor:

“Allah size Dinde darlık, zorluk vermedi”. (Hacc: 78).

“Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez”. (Bakara: 184).

Peygamber de şöyle diyor:

“Gerçekten, Din, kolaylıktır”.

“Dininizin hayırlısı size en kolay olanıdır”.

“Ben, uyulması en kolay olan Din ile gönderildim”.

“Kolaylaştırınız güçleştirmeyiniz; müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz”.

“Müsamaha edin müsamaha görürsünüz”.

“Din ile dünyayı birlikte geliştirip güzelleştiriniz!”.

Tevrat ve İncil, ancak, Yahudi halkına gönderilmiştir. Fakat, Kur'an, bütün insanlara gönderilmiştir. Yani, İslâm Dini genel bit Dindir ve tenzih ile teşbih arasını birleştirdiğinden ötürü de tam anlamı ile (Tevhid Dini)dir. Kur'an nazarında bütün insanlar da tek bir aile fertleridirler.

Kısaca, İslâm denen, Din, Hak'ka yönelik bir dindir; Allah'ın, insanların, onun üzerine yarattığı kendi öz hulkuna, aslı sıfatlarına, tabii varlığına dayanan bir dindir. Ve Allah'ın bu yaratışında da hiç bir değişme söz konusu olamaz. İşte, dosdoğru ve en doğru Din, insanın, bu ilâhî yaratılışı üzre bulunmasıdır. Bütün insanlar, tam bir ihlâs ile, ancak, bu Din'e yönelmelidirler. Fakat, insanların çoğu bunu bilmezler³⁴.

Allah'ın insana bahş ettiği İlâhî yaratılışın aslı ve esası da, insana verdiği (Akıl)dan ötürü, (Hürriyet)tir. Hürriyet te ancak (Adâlet) ile tecellî eder. Adâlet te bütün hakların ve faziletlerin kaynağıdır. Doğruluk ve İyilik her dinin ana prensibidir. Çin ve Hind'in en eski dinlerinden İslâm dinine kadar bütün dinlerin ahlâkî temeli budur. Bu hususta da Kur'an şöyle demektedir: "Kitab ve Hikmet ile iki cihanda kurtuluşun yolu, ancak, ahlâk tezkiyesidir" (Cum'a: 2). Fakat, her şeyden önce doğruluk ve iyiliğin ne olduğunu bilmek ve sonra da ona göre hareket etmek lâzımdır. Bu hususu da Kur'an şöyle açıklamaktadır:

"Doğruluk ve İyilik Doğu yerine ve Batı yerine yüzlerinizi döndürmeniz değildir. Doğruluk ve İyilik, insanın Allah'a, Ahiret gününe, Meleklerle, Ktaba ve Peygamberlere inanması; Allah sevgisi ile malı akrabalara, öksüzlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve esirlerin azâdına vermesi; namazı hakkıyla kılması, zekâtı ödemesidir. İşte, bunları yapanlar söz verdikleri zaman sözlerini yerine getirenler, sıkıntı, hastalık ve şiddet zamanında sabr edenlerdir. İşte, (Hak ve Hayr) üzere gerçek olanlar ve fenalığın her türlüşünden korunanlar bunlardır" (Bakara: 177)³⁵.

Ve en nihayet, İslâm Dininin ne olduğunu bizzat Kur'an şöyle özetlemektedir:

"Dini yalan sayan kimseyi gördün mü sen?

İşte odur öksüzü iten, kakan;

Ve odur yoksulu doyurmak için önayak olmayan.

Vay hâline o namaz kılanların ki.

Kıldıkları namazın değerine aldırış etmezler,

Gösteriş yapar onlar;

Ve en sakınılmayacak yardımları esirgerler!" (Mâûn: 1-7)³⁶.

İşte, İslâm Dininin biricik kaynağı, bu sosyâl adâleti ve yardımlaşmağı emr eden insânî kaygıdan; gâyesi de yaratılmışlara sevgi, Yaraticıya saygı içinde ebedî mutluluktan ibarettir.³⁷

İSLÂM DİNİNİN KAYNAĞI VE GAYESİ

EK NOTLARI

1 Akıl ve ilim konusunda Kur'anda bazı işaretler şunlardır:

“De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olurmu? Ancak tam akıllı insanlar düşünür ve ibret alırlar” (Zümeer: 9).

“Biz seni okutacağız ve sen unutmayacaksın” (A'lâ: 6).

“Ey Muhammed! Sen yalnız, ilmimi arttır de” (Tâhâ: 114).

“Akl edesiniz diye Kur'anı Arapça okunan bir Kitap kaldık” (Zuhruf: 3).

“Size öğüt veren bir kitap indirdik, akl etmiyormusunuz?” (Enbiya: 10).

“Onlardan bir takımı Allah'ın sözünü işitiyor ve ona akılları yattıktan sonra bile bile onu tahrif ediyorlardı” (Bakara: 75).

“Namaza çağırdığımızda onu alay ve eğlenceye alırlar. Bu, onların akl etmeyen bir topluluk olmasındandır” (Mâide: 58).

“Biz bu misalleri insanlar için irad ediyoruz. Fakat, onları, ancak, âlimler anlayabilir” (Ankebût: 43).

“Düşünen kimseler için bunda ibretler vardır” (Raad: 4).

“Eğer akl etmiş olsaydık çılgın alevli Cehennemlikler içinde olmazdık” (Mülk: 10).

“Düşünmez misiniz?” (Bakara: 24).

Bu konuda bazı Hadisler de şunlardır:

“Allah'ın ilk yarattığı şey Akıl'dır”.

“Akıl ile rızıklananlar kurtuldular”.

Aklı olmayanın Dini de yoktur”.

“Aklın kabul etmediğini Din de kabul etmez”.

“İnsanın keremi Dindedir, mürüvveti akıldadır, kıymeti ahlâkıdadır”.

Ayrıca bk. Al-Mu'cem Al-Mufahras. Ahmet A'rif' Binbir Hadis.

2 Taklit kelimesi, lugatta, gerdanlık anlamına gelen (Klâde)den alınmıştır ve bir kimseye gerdanlık takmak demektir. Terim olarak ta delilini bilmeksizin başkasının fikri ile hareket etmek anlamındadır ki (İctihad)ın tam zıddıdır. İctihad, naslardan ve diğer Şer'î delillerden hüküm çıkarmak demektir.

İslâm dini, yalnız, insanda asl olan akla ve onun bilgisine dayanan ve hayatın ta kendisi olan (Fitri) denen dindir. Bu din, itikad ve âdetleri körükörüne taklit ile taassuba ve hurafâta saplanmağı yasaklayan ve daima ilerlemeği emr eden (İslâm) denen dindir. Dolayısıyla, bu dinin Peygamberi Hz. Muhammed te hurafâta ve taklide ait bütün kadroları parçalayıp yalnız ilme ve fazilete sarılmış ve: “Ulu Tanrım! İlmimi arttır (Tâhâ: 114) ve bize eşyanın hakikatlarını olduğu gibi göster (Hadis)” temennisi onun en büyük duası olmuştur.

İlim ve âlimin büyüklüğü ve yüksek kıymeti hakkında Peygamberimiz yine şöyle demektedir:

İlim, Allah yolunu aydınlatır.

Nefsini bilen Rabbini bilir.

İlim, Müslümanlığın kayb olmuş mahdud, nerede görse alır.

Ben ilmin şehriyim, Ali de kapısıdır.

İlim, ibadetten üstündür, dinin kıvamıdır.

Bir an düşünmek, beşyüz yıl ibadet etmekten hayırlıdır.

Tefekkür gibi ibadert olamaz.

İlim, benim mirasımdır, benden önceki Peygamberlerin mirası.

Benim Ümmetimin âlimleri, İsrâil'in Nebileri gibidir.

Âlim bir insanın yüzüne bakmak ibadettir.

Kâmil insanın firasetinden sakınınız. Çünkü, o, Allah'ın nuru ile bakar.

Âlimin ölümü, âlemin yok oluşu gibidir.

Âlimlerin kalemlerinin mürekkepleri şehitlerin kanlarından daha yfcedir.

İlmi, izleyip gözleyicilerden olunuz; nakl ve rivayet edicilerden olmayınız.

Bilgi elde etmeğe çalışmak Allah'ın katında Namaz'dan da, Oroç'tan da, Hac'tan da yüce ve ulu, Tanrı yolunda savaştan da üstündür.

Ne mutlu bilgisizliği bırakıp öğrenene, üstünlük elde edene, adâletle muamelede bulunana.

Bilgi elde etmeğe uğraşan kişi Müslümanlığın direğidir.

Âlim ile ibadet arasında yetmiş derece fark vardır.

Âlimler, yeryüzünün ışıklarıdır, Peygamberlerin Halifeleridir, benim mirasçılarımıdır, benden öncekilerin mirasçılarınıdır.

Cennet bahçeleri bilgi meclisleridir.

Ma'nasını düşünmeden Kur'an okumakta hayır yoktur.

Dinin hükümlerini bilmeden ibadet edip duran kişi değirmen döndüren Eşek'e benzer.

Bir kimse her ne fikir ve i'tikad üzere ölürse Allah onu o hâli üzere haşr eder.

İnsanların iki bölüğü vardır, bunlar düzgün oldumu bütün insanlar da düzelir; bunlar bozuldu da bütün insanlar bozulur: Âlimler ve Buyruk sahipleri.

Ya Rabbî! Beni ilm ile zenginleştir, hilm ile güzelleştir.

3 Peygamber bu hususta şöyle diyor:

"Ben, ahlâk güzelliğini tamamlamak için gönderildim"

Ve yine:

"Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız!"

Bu konuda Kur'an da şöyle demektedir:

"Kitab ve Hikmet ile iki cihanda kurtuluşun yolu, ancak, ahlâk tezkiyesidir" (Cum'a: 2).

"Nefsini habisliklerden arındıran noksanlıktan sıyrılıp kurtuldu; arındırmayıp onlara uygun hareket eden ise noksanlıktan sıyrılmayıp kurtulamadı" (Şems: 10-11).

"Nefsini güzelleştiren kurtuldu, sapıklıkta kalan battı" (Şems: 9).

"Ey iman edenler! Nefslerinizi düzeltilip geliştirilmesinden sorumlusunuz!" (Mâide: 105).

"Kıyamet günü o gündür ki mal ve evlât fayda vermez. Ancak, Allah'a selim kalb ile gelen kurtulur" (Şuarâ: 88).

"Fenalıktan alkoyanlara biz kurtuluş verdik ve zulm edenleri yaptıkları kötülükler yüzünden şiddetli azab ile aldık" (A'râf: 165).

"İyilik etmek, fenalıktan sakınmak hususunda yardımlaşın! Yoksa günah işlemek, haddi aşmak hususunda yardımlaşmayın, Allah'a karşı gelmekten sakının. Zira, O'nun kötülüğe karşı cezası şiddetlidir" (Mâide: 3).

“Zâlimler için yardımcı yoktur” (Bakara: 270).

“Onlar ki Rabbimiz Allah'tır deyip sonra doğrulukla hareket ettiler, onlar için korku yoktur; ve onlar mahzun da olmayacaklardır” (Ahkaaf: 13).

Hız. Ali de şöyle demiştir:

“Zâlime yardım edenler ve zulm edileni yüz üstü bırakanlar halkın en kötülerindenidirler”.

4 Sûreler	Ayetler
Fâtiha	3
Bakara	132, 193, 217(2), 256
Âl-i İmrân	19, 24, 73, 83, 86
Nisâ	45, 124, 145, 170
Mâide	4(3), 57, 60, 80
En'âm	70, 137, 159, 162
A'râf	28, 50
Enfâl	39, 50, 72
Tevbe	12, 13, 30, 34(2), 37, 123
Yûnus	22, 104, 105
Yûsuf	40, 76
Hicr	35
Nahl	52
Hacc	78
Nûr	2, 25, 55
Şuarâ	82
Ankebût	65
Rûm	30(2), 32, 43
Loçmân	32
Arzâb	5
Saffât	20, 53
Sâd	78
Zümer	2, 3, 11, 14
Mü'min	14, 16, 65
Şurâ	13(2), 21
Feth	65(2)
Hucurât	16
Zâriyât	6, 12
Vâkıa	56, 86
Mümtehane	8, 9
Saf	9(2)
Meâric	26
Müddesir	46
İnfitar	9, 15, 17, 18
Mutaffifîn	11
Tîn	7
Mâun	1
Kâfirûn	6(2)
Nasr	2

- 5 Buhârî, (Sahih) te 40 kere.
 Müslim, (Sahih) te 14 kere.
 Mâlik, (Muvatta') da 1 kere.
 Hanbel, (Müsned) te 82 kere.
 Dârimî, (Müsned) te 2 kere.
 Abu Davud, (Sünen) de 14 kere.
 Tirmizî, (Sünen) de 14 kere.
 Nesâî, (Sünen) de 12 kere.
 İbn Mâce, (Sünen) de 13 kere.

6 Din kelimesinin anlamı için ayrıca bak:

Ahmet Asım, Kamus Tercümesi. Hüseyin Kâzım Kadri, Büyük Türk Lugatı. İslâm Ansiklopedisi. Kâşgarlı Mahmud, Divan-ı Lugat'it-Türk. Ebû Hayyân, Kitab Al-İdrâk. Murtaza Zebiydî, Tâc Al-Arus. İbn Manzûr, Lisan Al-Arab. İsmail Hakkı Bursalı, Ruhülbeyân. Ömer Rıza Doğrul, Kur'an Tercümesi. Cavit Sunar; Din Nedir?; İlahiyat Fakültesi Dergisi; cilt, 10.

7 Vahy hususunda Kur'an şöyle demektedir:

"Nuh'a, ondan sonra gelen Peygamberlere vahy ettiğimiz, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Ya'küb'a, torunlarına, İsa'ya, Yûnus'a, Hârûn'a ve Süleyman'a vahy ettiğimiz gibi, Ey Muhammed! şüphesiz, sana da vahy ettik. Dâvud'a Zebûr verdik!" (Nisa: 163).

"Allah, sana indirdiğine şahitlik eder ki onu sana ilmi ile indirmiştir. Melekler de buna şahitlik ederler. Şâhit olarak Allah yeter" (Nisa: 165).

"Ey Muhammed! Senden önce de kendilerine kitaplar ve belgelerle vahy ettiğimiz bir takım adamlar gönderdik. Bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun! Sana da insanlara gönderileni açıklayın diye Kur'anı indirdik belki düşünürler" (Nahl: 43-44).

Âyetler'den ayrıca bk.(Şûra: 7, 13, 52). (Zuhruf: 43). (Necm: 4). (Yusuf: 109). (İsra: 50). (Vahy) ile onun dayanağı olan (İlim) hakkında da şöyle denmektedir:

"Bunlar, bizim sana vahy ile bildirdiğimiz gayb haberleridir." (Âl-i İmran: 44).

"De ki: Ben size Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum; görünmeyeni bilirim de demiyorum; bir feriştehim de demiyorum. Ben, ancak, bana vahy olunana uyuyorum. De ki: hiç kör olanla, gören bir olurmu? Hâlâ, düşünmüyormusunuz?" (En'am: 50).

"De ki: Mûsâ'nın insanlara aydınlık ve hidayet olmak üzere getirdiği, sizin perakende kâğıtlara çevirdiğiniz, bir kısmını belli ettiğiniz, bir çoğunu gizlediğiniz; sizinle babalarınızın, sayesinde birçok şeyler öğrendiğiniz Kitab'ı kim gönderdi?" (En'am: 91).

"Sen Kur'anın vahyi tamamlanmadan onu okumakta acele etme; yalnız, Tanrım! İlmimi arttır de!". (Tâhâ: 114).

"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olurmu? Ancak tam akıllı insanlar düşünür ve ibrer alırlar." (Zümer: 9).

"Ümmilere önceden apaçık sapıklıkta oldukları hâlde, kendi içlerinden onlara Allah'ın âyetlerini okur, onları temizler, onlara Kitab ve Hikmeti öğretir bir Peygamber gönderen O'dur." (Cum'a: 2).

"Sen kitab verilenlere her türlü delil getirsen de onlar yine senin kablene uymazlar; sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlar, birbirlerinin kâblelerine de uymazlar. Ama sen, sana gelen ilimden sonra onların heveslerine uyarsan, şüphesiz, o zaman zulm edenlerden olursun." (Ba-kara: 145).

(Vahy) ve ilim meselesi için ayrıca bk. Murtaza Zebiydî, Aynı eser, İbn Manzûr Aynı eser. Firuz Âbâdî, Kamus Al-Muhit. Ömer Rıza Doğrul, Aynı eser. Cavit Sunar; Dinin Temel ilim-

dir; İlahiyat Fakültesi Dergisi; cilt: II. Cavit Sunar; Atatürk Türkiyesinin Maddi ve Ma'nevî Temeli: Akıl ve İlim; İlahiyat Fakültesi Dergisi, 50.Yıl.

8 Bu üç dinin de temeli, insanı, kendisine, âilesine, milletine ve bütün insanlara yararlı kılmaktır. Çünkü, Din, insanı Hak'ka karşı vicdan temizliği ve diğer insanlara karşı, yalnız ve yalnız, yararlı işler yapmasıdır. Peygamberlerin hepsi, insanları, hep bu gâyeye çağırmıştır.

Bu üç büyük Semâvî Din, temelde bir olmakla beraber, insan aklı Ulûhiyeti, özellikle üç ayrı şekilde algılamıştır:

- 1- Tenzih fikri ile.
- 2- Teşbih fikri ile.
- 3- Tevhid fikri ile.

Tenzih fikrine göre Allah, mahiyet ve vücud bakımından, âlemin üstünde ve ötesindedir. Âlem, Onun, yoktan yarattığı ve yine yok edeceği geçici bir varlıktan başka değildir.

Teşbih birkinde ise ma'na ve madde birbirine bağlanır; kuvvet, maddenin sıfatı sayılır; teşbih veya temsil içeren âyetler de te'vil edilmez.

Tevhid fikri ise, yukarıda işaret ettiğimiz, Tenzih ve Teşbih fikirlerinin arasını birleştiren ve hakikati bu birleştirmede gören fikirdir ki bu fikrin mantiki sonucu da (Vahdet-i Vücut) görüşüdür. İslâm Diniinin temeli de işte bu vücut birliği fikridir.

9 Bu iman edenlerin vasıfları hakkında genellikle şöyle denmiştir: bunlar o kimselerdir ki hayr ile şerrin kaynağını tanımışlar; fazilet ile rezilet arasındaki farkı anlamışlar; kendileriyle bütün âlemin hoşnud olan, gazab eden, mükâfatlandıran ve cezalandıran bir hükümdârı bulunduğuna ve her ne yaparlarsa karşılığını göreceklarine inanmışlardır. Bunların imanları iradelerine de hâkim olduğu için, inançlarına uymayan bir şeyi yapmazlar, yalnız yararlı ve iyi işleri yaparlar.

İşte, bütün bu vasıflar ve bunların benzerleri de Kur'an'da bir çok yerlerde açıklanmıştır. Ayrıca bk.Ömer Rıza Doğrul; Aynı eser.

10 Peygamber hakkındaki bu vasıflardan bazıları şunlardır:

"Putlara tapmadı" (Kâfirûn: 109).

"Yanılmadı, sapmadı, aldanmadı" (Necm: 53).

"Asla yalan söylemedi" (En'am: 33).

"Daima fenalıklardan sakındı" (Yûnus: 6).

"En yüksek ahlâk üzere idi" (Kalem: 4).

"Tathlîkla muamele ederdi" (Âl-i İmran: 159).

"Pek nezih idi" (Zuhruf: 88-89).

"Adâleti âlemi kaplamıştı; düşmanına da adâlet gösterirdi" (Nisâ: 101; A'râf: 158).

"İnsanlar için fazilet örneği idi" (Ahzâb: 21).

"İnsanlara karşı şefkath, esirgeyici, bağışlayıcı idi" (Tevbe: 129).

"İnsanların yükselmeyişlerine üzüldü. sıkırdı" (Kehf: 6; Şuarâ: 3).

"Ve onların insan olarak yüksek kabiliyetlerini kullanmayışlarına acıdı" (İnşirah: 3).

"Fakat, bütün bunlara büyük bir sabır gösterirdi" (İnşirah: 1).

"Kendisine Allah adına okuması emr edildi" (Alâk: 1-5).

"İlahî vahy'i Cebrâil'den" (Bakara: 97).

"Veya Ruh'ül-Kudsten" (Nahl: 102).

"Veya Ruh'ül-Emîn'den aldı" (Şuarâ: 193).

"O, Allah'a tam ihlâsla bağlanmış" (Bakara: 139).

"Dolayısıyla, O'nun rengi ile renklenmişti" (Bakara: 138).

“Daima, açığı, gizliyi bildiren ilâhî vahy ile hareket ederdi” (A'lâ: 6-7).

“Ona pek güçlü biri öğretti; o, olgunluğunun zirvesinde idi” (Necm: 5-7).

“Onun Risaleti bütün âlemi kaplamıştır” (En'âm: 91).

“O, pek büyük bir inkilâb başarmıştır; başka bir âlem yaratmıştır” (İbrahim: 48).

“O, her devrin Mürşididir” (Cum'a: 2-4).

Peygamber, halka da şu tavsiyelerde bulunurdu:

“İslâm'da zarar ve zararlar mukabele yoktur”.

“Hoş görün ki hoş görülesiniz.

“Müslüman ona denir ki halk onun elinden ve dilinden selâmette olur”.

“Zâlim soy için hak olmaz”.

“Her Müslüman erkek ve kadına ilim peşinde koşmak ve onu elde etmek farzdır”.

“Beşikten mezara kadar ilim peşinde koşunuz!”.

Kısaca, Peygamberiniz, gerek Dünya ve gerek Âhret için ilmi biricik mürşit olarak kabul ve il'ân etmiştir.

11 Tâhâ: 114.

12 Hadis. Ayrıca bk. Ömer Fevzi Mardin; Hüds-i Şerifler.

Ve yine: “Ya Rabbi! Beni ilm ile zenginleştir, hilm ile güzelleştir”.

Ve yine: “Ya Rabbi! Faydasız ilimden, makbûl olmayan amelden ve işitilmeyen duadan sana sığdırırım!”.

13 Fıkh, bir şeyin iç yüzüne ve bütün inceliklerine vâkıf olmak demektir. Hanefilere göre fıkh, insanın, amel bakımından lehine veya aleyhine olan Şer'i hükümleri bilmesidir. Şâfiilere göre ise, fıkh, amele ait Şer'i hükümleri tafsili delilleri ile bilmektir. Hanefi mezhebi, Re'y ve Kıyas'a uygun; Şâfiî mezhebi de halkın ihtiyacına uygundur. Ancak, sonuç bakımından her iki görüş te aynıdır.

14 (Asl), sözü, terim olarak, râcih, kaide, delil anlamlarına gelir. Usûl-i Fıkh ta fıkhın asılları demektir ve amelî Şer'i hükümleri tafsili delillerinden zimnen ma'nalandırmada kendilerine baş vurulan kaideleri bildiren ilimdir.

15 Hüküm, lugatta, bir şeyi islâh maksadiyle yasaklama anlamındadır. Hikmet, kelimesi ed bundan gelir. Ve yine, hayvanın ağzına takılan (Gem), hayvanı sağa sola sapmaktan alıkoyduğu için, ona da (Hakama), denmiştir. Hikmet kelimesi, bu esasa dayanarak, daha bir çok anlamlarda ve özellikle, eşyanın hakikatlarına vukuf, hakka isabet anlamlarında kullanılmıştır. Hikmet, aynı zamanda, Allah'ın güzel isimlerindedir ve Allah'a da, eşyanın hakikatlarını ezelden bilmek ve onları gerektiği hüküm ve uygunlukta icad eylemek anlamına, Hakîm denir. Hakîm kelimesi insanları hakkında kullanıldığı takdirde, eşyanın hakikatlarını bilmek ve bu bilgi ile âmil olmak anlamındadır ki (Kime hikmet verilmişse şüphesiz ona pek çok hayır verilmiştir) âyetindeki (Hikmet) sözü de bu anlamdadır.

Şer'i hüküm, deyimine gelince bu da iki anlam taşır:

A- Fakihlere göre, insanların fiilleriyle ilgili Şeriat Koyucu'nun hitabı (Hitâb-ı Şâri') ile sâbit olan şeydir; yani, Şeriat Koyucu'nun hitabı üzerine terettüb eden eserdir.

B- Kelâmcılara göre ise, iktiza veya tahbir suretiyle mükelleflerin fiilleriyle ilgili Şeriat Koyucunun hitabıdır; yani, nefs-i hitab'dır.

Şer'i hüküm, ister kulların fiillerine taallük eden Şeriat Koyucunun hitabıdır veya onun eseridir densin ister başka türlü densin, o, insanlar için kendisiyle amel edilmek üzere Şeriat Koyucu tarafından fîlî olarak ortaya konmuş olan ve teşri' buyurulan İlâhî Kanundur. İşte, Din de Şeriat ta bundan ibarettir.

16 İslâm'da ilimler başlıca ikiye ayrılmıştı: Yüksek İlimler ve âlet ilimleri.

Yüksek ilimler, bizzat maksud olan ilimlerdi ki bunlar da Şeriat ilimlerinden ibaretti. Âlet ilimleri de bizzat maksud olmayıp, ancak, Şeriat ilemlerine vasıta olan ilimlerdi.

Şer'i ilimler de başlıca üçe ayrılmıştı: Kur'an, Hadis, Fıkh. Kur'an ile Hadis asli ilimler olup Fıkh, bu asıldan çıkarılan bir ilim idi ve o da bazı kollara ayrılmıştı.

17 Irak'ta İmam Ebû Hanîfe, Hicaz'da İmam Mâlik, Mısır'da İmam Şâfiî gibi üç büyük Müctehid âyetleri, hadisleri, Sahâbe ve Tâbiün'in eserlerini tetkik ile gerek cevaplandırılmış ve gerek cevaplandırılmamış bütün fıkh meselelerini tertip, tanzim ve hükümleriyle kaynaklarını belirtmek suretiyle, gerek Fıkh'ın asıllarına ve gerekse kısımlarına ait esaslarını ortaya koydular ve kendilerine mahsus Fıkh Müesseselerini tam olarak kurdular. Kurulan bu Fıkh Müesseselerine, Fakihler Mesleği anlamına, (Mezheb); bunu kuranlarada (İmam) dendi.

Irak ve Hicaz fıkhından başka ve hemen bunların yanbaşında bir de Zâhiri Fıkh'tan söz edebiliriz ki bu fıkh, Şer'i delil olarak, Yalnız Nas ile İcma'ı kabul eder, fakat, Kıyas'ı tamamıyla red eder. Bu Zâhiri Fıkh'ın Reisi de Dâvud b. Ali Al-Asbahânî (ö.270 H.)dir.

Bu üç fıkhın üçüne birden Ehl-i Sünnet Fıkh'ı denir. Bu Ehl-i Sünnet Fıkh'ından ayrıca bir de Ehl-i Bid'at Fıkh'ından söz edilebilir ki bu fıkh ta:Şîa, Havâric, Mu'tezile, Mürcie, Cebriyye ve Müşebbihe gibi kollara ayrılır.

18 Ebû Zeyd Debûsî'den sonra, biri Türkistan, diğeri de Horasan âlimlerinden olan Fahr'ül-İslâm Bezdevî ile Şems'ül-eimme Serahsî Hanefî Usûlünü son derecesine kadar geliştirdiler. İşte, bu üç büyük zât, Hanefî Fıkh Usûlünün üç büyük dayanağıdır. Bunlardan sonra gelenler hep bu üç büyüğe dayanmışlardır.

Semerkant'lı bir Türk olan Bezdevî (öl.482 H.), fıkhın hem Usûlünde hem de Furû'unda İmam idi. Bundan ötürü de kendisine (İmam'üd-Dünya) lakabı takılmıştı. Bu zâtın (Usûl-i Bezdevî) adlı kitabı pek meşhurdur.

Horasan'lı bir Türk olan Serahsî (öl.490 veya 500 H.) de Usûl ve Furû'da üçüncü İmam'dır. (Usûl-i Serahsî) adlı kitabı ile (Mebûs) adlı kitapları pek namlıdır.

Yukarıda da dediğimiz gibi Hanefî Fıkh Usûlünde Reislik ve İmamlık bu zâtlarda son bulmuştur ve bunlardan sonra gelenler hep bunların eserlerine dayanmışlardır.

Usûl'e ait bazı meselelerin İ'tikad, yani Kelâm İlmi ile de ilişkisi bulunmakla Kelâmîcılar da fıkh usûlüne rağbet ettiler ve onlar da birçok eserler yazdılar. Kelâmîcılar mesleği Fakihler mesleğinden daha kolay olduğundan da Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fakihleri bu mesleği tercih ettiler. Bu meslek üzere en çok kitap yazanlar Şâfiî âlimleri olmakla, bu Kelâmîcılar Mesleğine (Usûl-i Şâfiyye); Fakihler Mesleğine de (Usûl-i Hanefiyye) dendi.

Kelâmîcılar Mesleği üzere yazılan Usûl'e ait fıkh kitaplarının en ünlüleri şunlardır:

- 1- İmam Al-Haremeyn (öl.487 H.)nin (Burhanı).
- 2- İmam Gazalî (öl.505 H.)nin (Mustasfâsı).

İmam Al-Haremeyn, Gazalî'nin üstadıdır ve her ikisi de Şafîî mezhebi fakihlerindedir.

- 3- Abdülcebbar Esterâbâdî (öl.415 H.)nin (Umde veya Umed)i.

4- Ebu Al-Hüseyn Al-Basrî Al-Şâfiî (öl.463 H.)nin (Mu'temed)i ki bu kitap (Umde)nin şerhidir.

İşte, bu dört kitap, Fıkh'ın kaide ve erkânını belirten ana kaynaklardan olmuş ve daha sonra bu dört kitap, Tefsir-i Kebîr sahibi Fahrettin Râzî (öl.606 H.) tarafından (Mahsûl) adı ile; Seyfettin Âmedî (öl.631 H.) tarafından da (Ahkâm) adı ile özetlenmiştir. Bu iki İmam da Şâfiî fakihlerindedir.

Daha sonraları, Seracettin Ermevi (Öl.682 H.), Râzî'nin (Mahsûl) adlı kitabını (Tahsil) adı ile; Tâcettin Ermevi (Öl.656 H.), (Hâsıl) adı ile; Mâlikî fakihlerinden İmam Karafî (Öl.684 H.), (Tenkih Al-Fusûl) adı ile; Kadî Nâsirüddin Al-Beyzâvî (Öl.685 H.) de (Minhâc) adı ile özetlediler. Seyfettin Âmedi'nin (Ahkâm) adlı kitabını da Cemalettin Osman b.Hâcib (Öl.646 H.), önce, (Müntehâ fi'l-Usûl) adı ile ve sonra bunu da (Muhtasar Al-Müntehâ) adı ile özetlemiştir.

Fakihler Mesleği üzere Hanefî Usûlcularınca yazılan meşhur Usûl kitaplarını da şöylece sıralayabiliriz:

1- Ebû Zeyd Debûsî'nin (El-Esrar). Bu zâtın (Takvim el-Edille) adlı kitabı da pek namdurdur.

2- İmam Bezdevî'nin (Usûl-i Bezdevî)si. Bu kitaba Abdülaziz Buhârî (Öl.730 H.), (Keşf Al-Esrar) adı ile büyük bir şerh yazmıştır.

3- Serahsî'nin (Usûl-i Serahsî)si.

4- İmam Alâettin Al-Semerkandî (Öl.553 H.)nin (Mizan Al-Usûl fi Netayic Al-Ukûl)u.

Bu meşhur eserlerden sonra, bunların özeti mahiyetinde de Ebû Bekr b.Mes'ud Kâsânî (Öl.587 H.)nin (Bedâi')i; Abdülaziz Buhârî'nin, Hüsamettin'in (Müntehab-ı Hüsâmî) adıyla meşhur olan Usûle ait kitabının şerhi olan (Gâyet Al-Tahkik)i; Cemâlettin Habbâzî (Öl.671 H.)nin (Mugni)si; ve İmam Hâfız Al-Din Al-Nesefî (Öl.710 H.)nin (Menâr)ı gibi eserler görülmektedir.

Son zamanların bazı Hanefî mesleğinde olan Usulcuları da Kelâmîcuların Mesleği ile Fakihlerin Mesleğini, yani Şâfiî Usûlü ile Hanefî Usûlünü bir arada toplayan eserler yazmışlardır ki bunların da en meşhurları şunlardır:

1- İbn Al-Sââtî denmekle ma'ruf İmam Muzafferüddin Al-Bağdâdî (Öl.674 H.)nin (Bedi') adlı eseri.

2- Sadrişşeria İbn Mes'ud Al-Mahbûbî Al-Buhârî (Öl.747 H.)nin (Tenkih) adlı eseri ki bu zât, sonra, bu kitabı üzerine (Tavzih) adı ile bir şerh yazmıştır. Teftazânî Al-Şâfiî (Öl.792 H.) de bu şerh üzerine (Telvih) adı ile bir hâsiye yazmış ve bu (Tavzih) ile (Telvih) adlı iki eser son zamanların bu yolda başlıca okutulan ve baş vurulan kitapları olmuştur.

3- Şensettin (veya Molla) Fenârî (Öl.834 H.)nin (Fusûl Al-Bedâi')i ki onun bu eseri tam otuz senede yazdığı söylenir.

4- Kemalettin b.Hemmâm Al-Hanefî (Öl.861 H.)nin (Tahrir)i.

Bu meşhur eserlerden sonra da Molla Hüseyin (Öl.885 H.)in (Mir'ât); İbn Kemâl (Öl.940 H.)ın (Tağyir Al-Tenkih), ve Endülüslü Ebû İshak İbrâhîm Al-Şâtîbî (Öl.870 H.)nin (Muvâfakaat) adlı Usûl kitaplarını sayabiliriz.

19 Delil, lugatta, kılâğuz demektir. Terim olarak ta bir bilimneyeni elde etmek için bilinen hususları tertib etmekle bizi bilinmesi istenen bilimneyene ulaştırıcı şeydir.

20 Şer'î hükümler de başlıca ikiye ayrılır:

A- Kesin hükümler ki bunlar kesin delillerle sabit olan hükümlerdir.

B- Zanna ait hükümler ki bunlar da zanna ait delillerle sâbit olan hükümlerdir.

Kesin olmayan hükümlere (Zan) denir. Zan, düşüncenin, ispat veya nefyden birine yönelmesidir. Lugatta, İlim, (Bilmek); Zan da (Sanmak) anlamınadır.

Başka bir deyişle, kesin hükümler, akli deliller veya kesin nas'lar yahut ta icma' ile sâbit olan hükümlerdir. Zanna ait hükümler de zanna ait öncüllerden teşekkül eden akli deliller, sübût veya delâletleri zannî olan Şer'î naslar ve fıkha ait kıyaslar gibi zanna ait delillerle ispat edilmiş olan hükümlerdir.

En nihayet, Şer'î hükümler, genel olarak, ikiye ayrılır:

A- İ'tikada ait hükümler.

B- Amele ait hükümler.

İ'tikada ait hükümlerde delil, akla ait delillerle Şeriat'a ait mütevâtır naslardır. Amele ait, yani sırf fillere ve hareketlere ait kısmî hükümler de ise delil, özellikle, naslar ve icma'dır.

21 Re'y, doğru yolu bilmeği kasd ederek iyice düşündükten sonra kalpte hasıl olan görüşü denir. Başka bir deyişle, Re'y, kalbin görmesidir ki buna basîretle görmek denir.

Re'y (ki Kanaat olarak ta adlandırılır) ve Kıyas, hukukî istidlâldir. Bazılarına göre Re'y ile Kıyas aynı anlamda iseler de bazılarına göre de Re'y, Kıyas'tan geneldir ve İstihsan'a da şâ-limdir.

En mukbül Re'y, Nas'lardan istinbât olunan Re'y'dir.

22 Serahsî; Al-Mabsût; cilt.10: (istihsan konusu).

23 Feyyûmî; Mısbâh.

24 Ragıb; Müfredât.

25 Son Mâlikî ve Hanbelîler de bu (İstihsan) deyimini kullanmışlardır.

26 İbn Teymiye; Al-Furkan.

27 Teşri', lugatta, yol açmak, açığa çıkarmak, havza su getirmek anlamlarmadır.

28 Tatbiki fikh'a ait yani amele ait.

29 Bezdevî, Usûl adlı kitabının girişinde şöyle der: İlim ikidir. Bunlardan biri Tevhid ve Sıfat İlmî, diğeri de Şeriat'lar ve Hükümler ilmidir.

30 Bk.Ebu'l-Bakaa; Külliyyat.

31 Buraya kadar açıkladığımız Fikh ile ilgili konular için ayrıca bk.İbn Hâldûn; Mukad-deme. İsmail Hakkı İzmirli; Usûl-i Fikh Dersleri. Mehmed Seyyid; Usûl-i Fikh Dersleri. Meh-med Seyyid; Methâl (Usûl-i fikh). Hacı Âdil Arda; Usûl-i Fikh Dersleri. İslâm Ansiklopedisi: Fikh Maddesi. Tahânevî; Keşşâf Al-İstulâhât Al-Fünûn.

32 Ve yine Kur'an İslâm hakkında şöyle demektedir:

"Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbi katında bir Nur üzere olmaz mı? Kalpleri Allah'ı anmak hususunda katılmış olanlara yazıklar olsun! İşte, bunlar, apaçık sapıklıktadırlar." (Zümer: 22).

"Allah, kimi doğru yola koymak isterse onun kalbini İslâmiyete açar." (Eu'âm: 125).

Bu hususta Peygamber de şöyle demektedir:

"İslâm, zâhir bulunan Şeriat amelleriyledir. İyman, kalptedir."

"İslâm'da zarar ve zararlar mukabele yoktur."

"İslâmiyeti cimriliğin ve tama'kârlığın mahv ettiği gibi hiç bir şey mahv edemez".

Kur'an Müslüman hakkında da şöyle demektedir:

"Ey Muhammed! De ki: Din'i Allah'a hâlis kılarak O'na kulluk etmekle emr olundum. Müslümanların ilki olmakla emr olundum. De ki: Rabbıma karşı gelirim şüphesiz büyük günün azabından korkarım. De ki: Ben Dinimi Allah'a hâlis kılarak O'na kulluk ederim". (Zümer: 11-14).

"Ya Muhammed! Şüphesiz, ben, İlk Müslüman olmakla emr olundum de; asla ortak koşanlardan olma!" (En'âm: 14).

"Ey İnananlar! Allah'tan sakınıbını gerektiği gibi sakın! Sizler, ancak, Müslüman olarak can verin!". (Âl-i İmran: 102).

“Siz Müslüman olduktan sonra size inkâr etmeğimi emr edecek?” (Âl-i İmran: 80).

“İbrahim, Yahudi de Hıristiyan da değildi. Ama doğruyu söyleyen bir Müslümdi, hanif idi. Puta tapanlardan değildi”. (Âl-i İmran: 67).

“İnkâr edenler, keşke Müslüman olsaydık diyeceklerdir”. (Hicr: 2).

Müslümanların nasıl bir Millet olduğu hakkında da Kur'an şöyle diyor:

“Siz, insanlar için ortaya çıkarılan, doğruluğu emr eden, fenabktan ahkoyan, Allah'a inanan, hayırlı bir ümmetsiniz Kitab ehli inanmış olsalardı kendileri için daha hayırlı olurdu; içlerinde inananlar olmakla beraber, çoğu yoldan çıkmıştır”. (Âl-i İmran: 110).

Müslümanlar hakkında Peygamberimiz de şöyle diyor:

“Müslüman ona derler ki insanlar onun elinden ve dilinden selâmette olur”.

Müslümanlar, şartlarından ve ahitlerinden asla dönmeyenlerdir”.

33 Kur'an, akıl ve hakikat hakkında şöyle diyor:

“Ey Muhammed! Allah sana indirdiğine şahitlik eder ki bunu sana ilmi ile indirmiştir. Melekler de buna şahitlik ederler”. (Nisâ: 165).

“Ey Muhammed! Sana Kitab'ı indiren O'dur. Bu kitapta, kitabın temeli olan kesin anlamlı muhkem âyetlerle çeşitli anlamlı müteşâbih âyetler vardır. Kalplerinde eğrilik olan kimseler, kendilerine göre yorumlayıp fitne çıkarmak için, kitaptaki çeşitli anlamlı Müteşâbih âyetlere uyarlar. Hâlbuki onların yorumlarını, ancak, Allah bilir ve ilimde pek derinleşmiş olan kimseler de: Kitab'a inandık, Kitaptakilerin hepsi Rabbinizin katındandır, derler. İşte bunu, ancak, akıl sahipleri düşünebilirler”. (Âl-i İmran: 7).

“Kur'anın açıklanması Bize aittir”. (Kıyamet: 19).

“Allah, ilme nâil olanların derecelerini yükseltir”. (Mücadele: 11).

“Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinden üstün bir bilen vardır”. (Yûsuf: 76).

“Siz ne kadar az düşünüyorsunuz?” (Neml: 62).

“İşte haksızlıklarına karşılık yerle bir edilmiş olan evleri! Bunda bilgi sahipleri için şüphesiz bir ibret vardır. İnamp Allah'a karşı gelmekten sakınmaları da kurtardık”. (Neml: 52-53).

“Hakikatını bilmediğin şeye bağlanma!”. (İsra': 36).

“Allah yolunda ilmi olmaksızın tartışan ve azılı fesatçılara uyan çok kişiler vardır”. (Hacc: 3).

“Kendisine ilim ve hikmet bahş olunan gerçekten büyük hayra ulaşmıştır. Bunu ancak tam akıllılar anlayabilirler”. (Bakara: 269).

“Bilenlerle bilmeyenler bir olurmu? Ancak tam akıllı insanlar düşünüp ibret alırlar”. (Zümer: 9).

Bu konuda Peygamberimiz de şöyle diyor:

“Allah'ın ilk yarattığı şey Akıl'dır”.

“Din, aklın ta kendisidir. Akl olmayanın Dini de yoktur”.

“Ahlâk bakımından halkın en güzeli, Din bakımından da en güzeldir”.

“İnsanın Müslümanlığı aklı derecesindedir”.

“Allah, akli olmayan Mü'mini sevmez”.

“Akli olanların gidecekleri son yer, Cemettir”.

“İnsanların birbirlerine üstünlükleri, Dünyada da Âhirette de, sâdece, Akıl bakımındandır”.

“Ancak Âkil yaşayan selâmet ve saadete erer”.

“Din, nasihattir”.

"Bütün Peygamberler bir babanın evlâtlarıdır. Lâkin, anaları ayrıdır. Dinleri de birdir".
 "İnsan, niyyetinden ibarettir; işler, niyete bağlıdır".

Bu konuda Hz. Ali de şöyle buyurmuştur:

"Allah'ın insanlara verdiği en büyük ni'met Akıl'dır".

"Akıllı adamın (Zan)ı Kehânettir".

"İnsanın en hayırlı dostu Akıl'dır".

"Her şey akla muhtaçtır; akıl da, Eğitime".

"Akıl ve İyman ikiz kardeşler ki Allah birini öteki olmadan kabul etmez".

"Müslümana ganîmet, Hikmet'i bulmaktır".

"İlim meclisi, Cennet bahçeleridir".

"Kişi bilmediği şeye düşman kesilir".

"Âlim, kalb ve zekâ gözü ile görür; câhil, yalnız, gözü ile".

"Câhil zenginlerin en çok kızdıkları ve içlerinden gizli düşmanlık besledikleri kimseler fakir âlimlerdir. Çünkü, para ile satın alamayacakları mücevherin bu adamlarda bulunduğunu bilirler".

"Kendini bilmeyen başkasını nasıl bilebilir?".

"Gerçekte bir adam ilim ile canlı olmadıkça ölüden başka bir şey değildir".

"Kişinin kaymeti, kesin olarak bildiği bilgisinden ibarettir. Câhiller de ilim adamlarının düşmanlarıdır".

"Bana bir harf öğreten, beni köle edinmiş olur".

"Bilgisizlik, baş düşmanımızdır".

"En faydalı bilgi, uygulanabilen bilgidir".

"Eu büyük yara, gerçek bir Din âliminin ölümüdür".

"İnsanlık olmayanda Din yoktur".

34 Rûm: 30.

Din hakkında birçok görüşler varsa da, özellikle Garp'ta, bunlardan ikisi namlıdır: Pascal'ın görüşü ve Kant'ın görüşü.

Pascal'ın görüşüne göre Din: kalpte Tanrı'yı sezmektir. Tanrı'yı kalpte sezmekte ruhun Tanrı ile birleşmesi demektir. Dinin temelinde yatan Mistik şuur budur ve bu şuur da Dinin heycanını teşkil etmektedir. Vecd ve istiğrak denen derin iç ferahlığı ve huzurunun kaynağı da budur.

Kant'ın görüşüne göre Din: Görevi, Tanrı buyruğu olarak kabullenmektir ve bu da Dindeki ahlâki unsuru teşkil eder.

Kant'a göre hakiki Din, masallardan ve akıl dışı olaylardan sıyrılmış olan, zorunlu ilim ile bilinebilen bir takım kanun ve kaidelere ihtiva etmiş olan ve her yönden uygulanabilir olan Din'dir.

Kant'ın bu görüşü ile Kur'andaki şu âyetleri karşılaştırabiliriz:

"Onlar geçmiş bir millettir; onların kazaatıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da size-
 dir. Siz, onların yapmış olduklarından sorumlu değilsiniz". (Bakara: 134, 141).

"Onlar, kendilerine Meleklerin gelmesini; yoksa Rabbinin gelmesini; Yahut; Rabbin-
 den bir takım mu'cizelerin gelmesini bekliyorlar?" (En'am: 158).

"Sen, sana gelen ilimden sonra onların heveslerine uyarsan, şüphesiz, Allah'tan sana ne bir
 dost ne de bir yardımcı olur". (Bakara: 120).

"Dikkat edin, hâlis Din Allah'ındır. O'nu bırakıp ta putları dost edinmeyin!" (Zümer: 3).

"Bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışsınız!?" (Âl-i İmran: 66).

“Allah Nuh’a: Ey Nuh! Bilmediğin şeyi benden isteme. İşte sana öğüt: Bilgisizlerden olma! dedi”. (Hûd: 46).

“Halkın çoğu, bilgileri olmaksızın Allah hakkında mücadele ederler”. (Hacc:3).

“Oysa onların bu hususta bir bilgileri yoktur. Onlar sâdece, (Zan)na uyarlar. (Zan) ise, şüphesiz, gerçeği ifade etmez” (Necm: 28).

“Yaptığımız sonucunu kesin olarak bir bilseniz?” (Tekâsür: 5).

“Bilmediğin şeyin peşinde koşma!” (İsra’: 36).

“Biz, ona, kendimizden rahmet verdik ve ledünnümüzden ilim öğrettik” (Kehf: 65).

“Allah, her şeyi ilmi ile kaplamıştır” (Talâk: 12).

Burada hemen şuna da işaret edelim ki genel olarak Garb’ın Din hakkındaki görüşünü de şu dört noktada toplayabiliriz:

1- Allah, bizden ve bizim işlediklerimizden tamamiyle müstağnîdir. Bizim işlediğimiz hayırlı işlerin hayrı yine bize aittir.

2- Allah, insanlara karşı acıyıcı ve merhamet edicidir; insanların iyileşmelerini ister. Onun için Allah’ın insanlara ibadet hususundaki teklifi, yine, ancak insanların faydası içindir.

3- İbadette de esas, ibadetin, hayatın değişmez kanunlarına uygun olması, insan tabiatına da kolay ve yumuşak gelmesidir. Yoksa, tabiat kanunlarına karşı koymak ve insan fitratını zorlamak ve mahv etmek değildir.

4- Cisme ait ibadetten bizzat maksûd olan şey, ancak, insanın nefs terbiyesi ve gelişimi olmalı; ve cisme ait ibadet, nefsin bu terbiye ve gelişimine, ancak, vasıta sayılmalıdır.

Garb dünyasının genel olarak Din konusundaki bu dört şartını da İslâm Dini bütünlüğü ile ihtiva etmektedir.

Bu dört şarta ait âyet ve hadislerden bazıları da şunlardır:

1- “Her kim mücahede ederse, ancak, öz canı için mücahede etmiş olur. Zira, Allah, âlemlerden müstağnîdir”. (Ankebût: 6).

2- “Allah, sizin için kolaylık ister, zorluk istemez”. (Bakara: 185).

“Allah, size, dinde darlık, zorluk vermedi”. (Hacc: 78).

“Dinde zorlama yoktur”. (Bakara: 256).

Bu konuda Peygamberimiz de şöyle demektedir:

“Gerçekten Din, kolaylıktır”.

“Dininizin hayırlısı, size en kolay olanıdır”.

“Ben, uyulması en kolay olan Din ile gönderildim”.

3- “Allah insana gücünün yeteceği kadar yükler. Herkesin kazandığı iyilik kendine, kö-tülük yine kendinedir.

Ulu Tanrımız! Yanılır veya unutursak bizi paylama ve bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Ulu Tanrımız! Bize tâkat getiremeyeceğimiz yükü yükleme; bizi afv et, başla; bize acı; yarımız, yardımcımız ancak Sensin!”. (Bakara: 286).

“Allah, sizden yükünüzü hafifletmek ister. Zâten, insan da zayıf yaratılmıştır”. (Nisâ: 28).

“Sen, Allah’ın kanununda bir değişiklik, bir başkahlık bulamazsın!” (Fâtır: ;3).

“Allah’ın geçmişlere uyguladığı kanun budur. Allah’ın kanununda değişiklik bulamazsın!” (Ahzâb: 33).

4- “Ey Muhammed! Kitaptan sana vahy olunanı oku, namaz kıl; zira namaz, insanı hayasızlıktan ve fenalıktan alıkor. Allah’ı anıp düşünmek ise bundan da üstündür. Allah, bütün işlediklerinizi bilir” (Ankebût: 45).

Peygamberimiz de bu konuda şöyle diyor:

"Her kimi kaldığı namazlar hayasızlıklardan, kötülüklerden alkoymuyorsa o kimse, günden güne, Allah'tan uzaklaşmış olur".

Açıkça görülmektedir ki İslâm Dini, bizzat Kur'anın bildirdiği üzere tamamıyla Hak'ka yönelik bir dindir; Allah'ın, insanları, onun üzerine yarattığı kendi öz hulkuna, aslı sıfatlarına, tabii varlığına dayanan bir dindir. Ve Allah'ın bu yaratışında da hiç bir değişme söz konusu olmaz. Zira, Hayy ve Kayyûm olan Allah'ın bu kendi öz sıfatları üzerine yaratışı, hayatın da kendisidir.

Şu hâlde, İslâm Dini hem akla ve ilme, hem de hayat kanunlarına tamamıyla uygun olan bir Dindir.

Şimdi tekrar Pascal'ın ve Kant'ın Din konusundaki görüşlerine geçelim ve o görüşlerle ilgili birkaç söz söyleyelim:

Pascal'ın Din görüşü, dinin iç yüzüne aittir, Tasavvufi bir görüştür. Kant'ın Din görüşü ise, dinin dış yüzüne aittir ve Şeriatçı diyebileceğimiz bir görüştür.

Fakat, hemen belirtelim ki Din'in dışını içinden ve içini dışından ayırmak doğru bir şey olmaz. Çünkü, Dinin bu dış ve iç iki unsuru, her dinde birbiriyle birleşme nisbetleri başka olmakla beraber, esasta birbirini tamamlamakta ve birbirini tohum hâlinde içermektedir.

Dinsel tecrübeleri, vahy'i de içeren, mistik vecd temeli üzerine tefsir etmek, bize, Dinin dış ve iç gibi iki unsurunun aslı birliğini verir. Fakat, dinin dış ve iç unsurlarının mistik vecde dayalı ilâhî bir yaşantıdan ibaret ve dinin iç yüzüne ait olan bu aslı birliği yanında, bir de, sâdece, akla dayalı kuru bir düşünceden ve ilâhî emir ve yasaklara körükörüne uymaktan ibaret ve dinin dış yüzüne ait olan, zorunlu bir ayrılığı da söz konusudur. Çünkü, Dinin dış ve iç yüzünün mistik vecde dayanan bu aslı birliği, naslarla veya dinsel doğm'a ile aynileştirildiği, dolayısıyla, dışa, yani akla mal edildiği zaman bu dışa ait sözlerle içe ait müşahade arasında çatışma ve çelişme başlar. Mistik için i'timad edilecek tecrübe ise, ancak, kendi tecrübesidir. Zâten, Dinler de, esasta, dışa, yani akla ait vaaz ve nasihatlardan ziyade kalbin sesini dinlemeği emr etmektedirler. Bu sebeble, mistik şuura ve mistik tecrübeye dayanan mistikler, akla ve ilâhî emir ve yasaklara dayanan Dinsel Ortodoksi ile daima çatışagelmüşlerdir. Bu çatışma, en eski Dinlerden başlamış ve özellikle, Şark'ta Camb'takinden çok daha kuvvetli ve kanlı olmuştur.

İslâm Mutasavvıflarına göre, Din'in bütün esası, kendi iç keyfiyetindedir; dışında değildir. Bütün iman ve inançların esası, İlâhî Aşk'tır; bu da gerçeğin özüdür. Doktrinler, müşahedeler, teşkilâtlar, ikinci plânda gelirler ve hatta, çoğu kere de iç hayatının en büyük engellerini teşkil ederler. İşte, bu yüzden, sûfiler, dinsel geleneklerle daha ilk zamanlardanberi çarpışmışlar ve bu uğurda da canlarını vermekten bile kaçınmamışlardır. Hallac Mansûr'un Bağdat'ta asılıp kesilip yakılması, bunun en canlı ve kanlı örneğidir.

Fakat, İslâm Dini Ortodoksisini ile Tasavvuf arasındaki en büyük çatışma, Tasavvuf'u (Vahdet-i Vücut)nazariyesi ile felsefîleştirilen İbn Arabî ile başladı ve giderek arttı ve bu yolda da lehte ve aleyhte birçok kitaplar yazıldı. Ne var ki bu yolda eser yazan büyük Mutasavvıfların hemen hepsi Muhyiddin'in (Vahdet-i Vücut) görüşünün İslâm Dininin esası olan Allah'ı Birleme (Tevhid)den başka bir şey olmadığını zorunlu olarak kabul ve i'tiraf ettiler.

Şeriat ile Tasavvuf, aslında bir olan Din'in birbirinden ayrılmayan ve birbirini tamamlayan dış ve iç yüzlerinden ibaret olmakla beraber, Şeriat, dışa yönelik, özden ayrılma; bildirilerinin aslı Allah'a aşk ve muhabbet olduğu hâlde aşk ve muhabbetten yüz çevirerek sâdece bir takım kuru inançlar ve duyular dünyasına ait bir takım emir ve yasaklarla bunların sözden ibaret doktrinleri ve yalnız gösterişe ait teşkilâtları olma yohmu tutar ve bu yüzden, Tasavvuftan, dolayısıyla, Tasavvuf ile ortak olduğu kendi esasından da ayrılır. Buna karşılık Tasavvuf ise içe ait

özde, asılda, reelde, tek bir kelimde ile aşk ve muhabbette yerleşir ve bu aşk hâllerini ve bu hâllerin sezgiye dayanan verilerini ma'nalandırmak ve kıymetlendirmek için, onları zorunlu olarak, diyalekte ait sembollerle tercüme ve deyimlemeğe çalışır. Tasavvufun kendi verilerini deyimlemede bu da bir çeşit dışa çıkma, özden ayrılma ise de unutulmamalıdır ki bu dışa çıkış, bu özden ayrılış sembolik bir dışa çıkış ve özden ayrılıştır ve duyular dünyasına, entelektüel hayata göre değil, gerçek reel dünyasına, sezgisel ve yaratıcı hayata göre te'vil ve tefsir edilmelidir. Eğer, demek caizse, artık, Dinsel Teolojiden değil, Mistik teolojiden; Kelâm'dan değil, Felsefeden ve özellikle Mistik bir Felsefeden söz etmek gerekir. Böyle bir Tasavvuf Felsefesinin kaynakları da duyular âlemine ait sistemler değil, ilâhî aşkı terennüm eden sistemler ve özellikle ilâhî aşkı terennüm eden Dinî Sistemlerdir. Dolayısıyla, böyle bir Tasavvuf Felsefesinin Reel, yani Allah hakkındaki görüşü de başka olacaktır ve bu görüşü deyimlemek için kullanacağı semboller, teşbihler ve terimler de, pek yakınlık göstermemekle beraber, Teolojik ve Felsefi terimlerden ayrı olacaktır.

Kısaca, Dinin dış yüzü, yani Şeriat (Dinsel Ortodoksi), Dinin, kendi özünden ayrılp dışa çıkmış sınırlı, kayıtlı ve kaplı olan yönüdür. Dinin iç yüzü, yani Tasavvuf ise, Dinin, kendi özünde yerleşen ve bundan ötürü de doğm'a ve iman bağları ile bağlanmayan; hiç bir şekil ve surette kayıt altına alınmayan kaplı olan yönüdür.

Tasavvufta geniş bir kaplam, bir üniversalite söz konusudur. Çünkü, insanın içini, özünü, benliğini aydınlatan Nur, Üniversal bir Nurdur; bütün Dinleri ve Milletleri içine alan ve aydınlatan bir Nur'dur.

Şimdi, Dinin iç yüzünün, yani Tasavvufun, bütün Dinleri ve Milletleri içine alan bu büyük şümülünden ötürü, gerçek Din ve hatta siyaset adamları, fertlerin, dolayısıyla, Milletlerin ma'nevi ve ahlâkî terbiyelerinin ve gelişmelerinin temeli olacak gerçek Din terbiyesinde dinin içi ve ahlak olan Tasavvuf yönünü, aşk ve muhabbet yönünün birinci plâna geçirmeli ve dinin dışı ait olan Şeriat yönünü de ikinci plânda tutmalı; bu suretle de dinin, insanın ruhî ve maddî hayatını zorlayıcı, zedeleyici ve hayatî kıymeti olmayan taraflarını etkisiz kılmalıdır. Nitekim, Tasavvufun bu Üniversal ruhuna ve nuruna dayanarak İslâm Siyasî Tarihinde, Gürkanlı Devletinin büyük Hükümdarı Ekber Şah Hindü ve İslâm Dinlerinin dış yüzlerinin üstüne çıkmış ve bu iki dinin sınırlarını aşarak kendi "İlâhî Din"ini bu iki dinin yerine geçirmeğe çalışmıştır. İslâm Tarihinde de Mevlâna Celâlettin-i Rûmî, kendisinin yetmiş iki milletle beraber olduğunu i'lan etmiş ve her çeşit Dinliyi de Dinsizi de ümit kapısı saydığı Dergâhına da'vet etmiştir. Söylemeğe lüzum yoktur ki bu gibi hareketler yalnız İslâm'da değil, fakat, diğer dinler ve Ülkelerde de her zaman görülmüştür. Esasen, açıklayageldiğimiz gibi, dinin genç olan, şümullü olan, bütün dinleri ve insanları içine alabilecek olan yönü, iç yönü, Tasavvuf yönüdür; gerçek aşk ve muhabbete dayanan, gerçek insanlık yönüdür. Dinin aşk ve muhabbete dayanan ve gerçek insanlık yolunda bütün insanları ve dinleri içine alan bu sınırsız Tasavvuf yönü, en sonda, dinin, sâdece bir takım kuru inanç ve i'tikadlara dayanan Şeriat yönünün bütün varlıklardan ayırdığı ve bütün varlıkların üstünde ve ötesinde olarak kabul ettiği Ulu Tanrı'yı da insanın kendi içine alır ve hatta, O'nu, insanın şah damarından da insana daha yakın bulur. Dolayısıyla, insan ile insana şah damarından da daha yakın olan Allah'ı Bir kılar. Başka bir deyişle, vücudu yalnız Allah'a vererek Allah'tan başka (Var) kabul etmez.

İşte, Allah'tan başka varlık kabul etmeme ve O'nu da insanın dışında ve ötesinde değil de bizzat insanın kendi içinde bulmadan ötürü de dinin iç yüzü dış yüzüne, yani Tasavvuf, Şeriat'a daima gâlip ve hâkim olmuştur. Bu gâlibiyet ve hâkimiyet te Din ve Fikir tarihinde açıkça görülmektedir.

Hulâsa, Tasavvuf, gerçek anlamda. En Son Varlık'ın ilmi, En Son Varlıkla Birleşme ilmidir. Gerçek Mutasavvıf ta, sâdece, Mutlak Varlığın ilminden söz eden değil, fakat, Mutlak'a kavuşandır. Kavuşmanın delili de, sadece bilmek değil, fakat, (Bilmek) ile (Olmak)tır. Şu hâlde, gerçek bir Din adamı, ancak, gerçek bir Mutasavvıf'tır.

Bu konu için ayrıca bk. Cavit sunar; Mistizmin Ana Hatları; Ankara, 1966.

35 Adâlet hakkında Kur'an şöyle demektedir:

"Allah, şüphesiz, zerre kadar haksızlık yapmaz. Zerre kadar iyilik olsa, onu kat kat artırır ve yapana kendi ledününden büyük ecir verir". (Nisâ: 40).

"Erkek veya kadın, mü'min olarak, kim yararlı işler işlerse, işte onlar Cennete girerler; kendilerine zerre kadar haksızlık edilmez" (Nisâ: 144).

"Biz insana ana ve babasına karşı iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Zira, annesi onu karında, zorluğa uğrayarak, taşımış, onu güçlüğüle doğurmuştur. Taşınması ve süttten kesilmesi otuz ay sürer. Sonunda erginlik çağına erince ve kırk yaşına varınca: "Rabbim! Benim, bana ev anne ve babama verdiğin ni'mete şükretmemi ve hoşnut olacağım iyi işleri yapmamı sağla! Bana verdiğin gibi soyuma da salâh ver. Şüphesiz, Sana yöneldim; ben, kendini Sana verenlerdenim!" demesi gerekir. İşte, işlediklerini en güzel şekilde kabul ettiğimiz ve kötülüklerini silip geçtiğimiz bu kimseler Cennetlik kimselerdendirler". (Ahkaaf: 15-16).

"İşlediklerinden ötürü herkesin bir derecesi vardır. Herkese işlediklerinin karşılığı ödenir, kendilerine haksızlık yapılmaz". (Ahkaaf: 19).

"Hiç şüphesiz, Allah size emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hüküm ettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emr eder. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphe yok ki Allah işitir ve görür". (Nisâ: 58).

"Allah, şüphesiz, adâleti, iyilik yapmağı, yakınlarını gözetmeğı emr eder; hayasızlığı, fenahğı ve haddi aşmağı yasak eder. Belki bu hususu iyice düşünürsünüz!". (Nahl: 90).

"Ey iman edenler! Allah için adâlet gözetin şâhitler olun! Bir topluluğa olan öfkeniz, sizi, adaletsizliğe sürüklemesin! Âdil olun! Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmağa daha yakındır. Allah'tan sakının! Şüphesiz Allah, işlediklerinizden haberdardır. Allah, iman edenlere ve hayırlı işler işleyenlere mağfiret ve büyük ecir olduğunu vaad etmiştir". (Mâide: 8-9).

"Ey inananlar! Kendiniz, ana babanız ve yakınlarınız aleyhine de olsa Allah için şâhit olarak adâleti gözetin! İster zengin ister fakir olsun Allah onlara daha yakındır. Adâletinizde heveslere uymayın! Eğer, eğriltirseniz veya yüz çevirirseniz bilin ki Allah işlediklerinizden şüphesiz haberdardır". (Nisâ: 135).

"Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra her işte doğrulukla hareket edenler için korku yoktur ve onlar mahzun da olmazlar". (Ahkaaf: 13).

"Ey Dâvud! Biz seni yeryüzünde hükümlan kıldık. O hâlde, insanlar arasında doğrulukla hüküm et! nefsinin arzusuna uyma! Uyarsan, seni, Allah, yolundan saptırır. Allah yolundan sapanlar, hesap gününü unutmaları yüzünden, muhakkak ki şiddetli azaba uğrayacaklardır". (Saad: 26).

Peygamber de şöyle diyor:

"Her biriniz birer çoban gibisiniz, ve nasıl, çoban, koyunlarından sorumlu ise, siz de halk idaresinden, cemiyet işlerinden sorumlusunuz".

Kur'an İyilik hakkında şöyle demektedir:

"Ey Muhammed! Şöyle de: "Ey İyiman eden kullarım! Rabbimize karşı gelmekten sakının; bu dünyada iyilik yapanlara iyilik vardır. Allah'ın yarattığı yeryüzü geniştir. Yalnız sabr edenlere ecirleri sonsuz olarak ödenecektir". (Zümer: 10).

“Kendini bütün varlığı ile Allah’a teslim ederek iyi işler işleyen insan Rabbinin yanında mükâfata erer. Bunlar, hiç bir korkuya uğramayacaklar ve üzülmeyecekler de”. (Bakara: 112).

“Onlar, Rablarının rızasını dileyerek sabr ederler, namazı kılarlar, kendilerine verdiğimiz rızktan gizliden ve açıktan sarf ederler, iyilik yaparak kötülüğü ortadan kaldırırlar; işte onlara bu dünyanın karşılığı olarak girecekleri Adn Cennetleri vardır; babalarının, eşlerinin, çocuklarının iyi olanları da oraya girerler. Melekler her kapıdan yanlarına gelip: “Sabr etmenize karşılık size selâm olsun. Burası dünyanın ne güzel bir karşılığıdır” derler”. (Raad: 22-24).

“İyi insanlar onlardır ki yoklukta ve varlıkta sarf ederler, öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını afv ederler. Allah, iyilik yapanları sever. Onların bu hareketlerine karşılık Rablarından bağışlanma ve içlerinde ırmaklar akan içinde temelli kalacakları cennetler vardır. İyi davranışlara Allah’ın ne güzel ecri vardır”. (Â-i İmran: 134, 136).

“Bir kötülüğün karşılığı, aynı şekilde bir kötülüktür. Ama, kim afv eder ve barışrsa onun ecri Allah’a aittir. Doğrusu Allah zulm edenleri sevmez. Zulm gördükten sonra üç alan kimselere, işte onlara karşı durulmaz. İnsanlara zulm edenlere, yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere karşı durulmalıdır. İşte, can yakıcı azab bunlardır. Ama, sabr edip bağışlayanın işi, işte bu, azm edilmeğe değer işlerdendir. Allah kimi saptırırsa artık onun bundan sonra bir dostu olmaz”. (Şûrâ: 40-44).

“Allah’ın kulları arasında O’ndan korkan, ancak, âlimlerdir. Şüphesiz Allah azizdir, bağışlayandır. Allah’ın kitabına uyanlar, namazı kılanlar, kendilerine verdiğimiz rızktan gizli ve açık sarf edenler, tükenmeyecek bir kazanç umabilirler. Çünkü, Allah bu kimselerin ecirlerini tam verir ve lutfu ile arttırır. Şüphesiz Allah bağışlayandır, şükriin karşılığını bol bol verendir”. (Fâtır: 28-30).

“Allah’a kulluk edin; O’na bir şeyi ortak koşmayın! Ana ve babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yanımızdaki arkadaşına, yolcuya ve elinizin altında bulunan kimselere iyilik edin! Allah, kendini beğenip öğünenleri elbette sevmez. Onlar, cimrilik ederler, insanlara cimrilik tavsiyesinde bulunurlar, Allah’ın, bol nû’metlerinden kendilerine verdiğini gizlerler. Kâfirlere aşâğılık bir azab hazırlamışızdır. Mallarını insanlara gösteriş için sarf edip Allah’a ve Âhîret gününe inanmayanları da Allah sevmez. Şeytanın arkadaş olduğu kimsenin ne fena arkadaşı vardır. Bunlar Allah’a, Âhîret gününe inanmış, Allah’ın verdiği rızklardan sarf etmiş olsalardı ne olurdu? Oysa, Allah onları bilir”. (Nisâ: 36-39).

“Körle gören, iman edip iyi işler işleyenlerle kötülük yapan bir değıldir. Ne kadar az düşünüyorsunuz!”. (Mü’min: 58).

“İyilik yaparak kendini Allah’a veren kimse şüphesiz en sağlam kulpa sarılmış olur. İşlerin sonucu Allah’a aittir”. (Lokman: 22).

“Namaz kılıp ta kıldıkları namazın değerine aldırış etmeyip gösteriş yapanların ve en sakınlamayacak yardımlıkları esirgeyenlerin vay hâline!” (Mâûn: 4-7).

“İyiman edip iyi işler işleyen kimseler için hoş bir hayat ve güzel bir gelecek vardır”. (Raad: 29).

“İnanıp yararlı işler yapanları, Allah’ın gerçek bir sözü olarak, içinde temelli ve ebedî olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetlere koyacağız. Allah’tan daha doğru sözlü kim olabilir?”. (Nisâ: 122).

“İyiman edenlere ve hayırlı işler işleyenlere –sakınırlar, inanırlar, hayırlı işler işlerler, sonra Allah’tan sakınıp inanırlar ve sonra Allah’tan sakınıp iyilik yaparlarsa– daha önceleri tatmış oldukları şeylerden ötürü onlara bir sorumluluk yoktur. Allah, iyilik edenleri sever”. (Mâide: 93).

“Ey iman edenler! Rükû’, sîcûd ve Rabbinize kulluk etmekle beraber iyilik yapınız ki kurtulasınız!”. (Hacc: 77).

“İyilikler, fenalıkları giderir”. (Hûd: 114).

“Ey Muhammed! İyman edenleri ve iyilik yapanları sen müjdele!”. (Bakara: 25).

36 İslâm DİNİNİN zuhurundan bin yıl önce yaşamış olan meşhur Yunan’lı Filozof Eflâtûn-i İlâhî de şöyle diyordu:

“Kötülük ortadan kalkamaz. Zira, daima, iyiye karşılık bir şey bulunmalıdır, Fakat, aynı zamanda, kötülüğün Tanrılar arasında yer bulmasına da imkân yoktur; kötülük, ölümlü tabiatlar ve şu topraklar üstünde hükmünü yapar. Bu da gösteriyor ki buradan mümkün olduğu kadar çabuk yukarılara kaçmağa uğraşmalıdır. Fakat, bu kaçış Tanrıya elden geldiği kadar benzemek olabilir; Tanrıya benzemek ise gerçek zekâ keskinliği ile birlikte Adâlet ve Dinliliğe sahib olanak demektir. . . . .”.

Tanrı, hiç bir zaman adâletsiz olamaz; aksine o, son derece adâletlidir ve aramızdan hiç bir kimse bu son derece adâletli olmakta ona benzeyemez. İşte, insanın da yetisi, hiçliği bu noktada belli olur. Zira, insanın bilgisi bilgelik ve gerçeklik erdemdir; câhillik ise budalalık ve kötülüktür.”

(Theaitetos)

“İnsan, toprağın Din ve Adâlet tanıyan biricik yaratığıdır”.

(Menoksenos).

“Dinlilik, Tanrı saygısı, Tanrıya bakmak demektir. Tanrıya bakmak demek te Tanrılar için görülen bir takım işlerdir ki bunlar da sâdece saygı belgeleri, kulluğumuzun tanıklarındır”.

(Euthyphron).

“İyi olan adamın aynı zamanda bilge olacağından şüphe edilemez. . . . Kimse benim karşıma çıkıp ta ölümlüler için erdemde iyilikten daha önemli bir şeyin bulunabileceğini söylemesin. Dinlilik en iyi yaradılışlı insanlarda görünmüyorsa, bunun sebebi, yalnız bilgisizlik, hem de en kaba bilgisizliktir. . . . .”

Hem Tanrılık hem de ölçülü olan kimseler, başka erdemlerden de tabii pay almış oldukları için mutlu bir bilgiyi de öğrenmiş bulduklarından, Tanrı vergisi olan şeyleri elde edebilirler”.

(Epinomis).

37 İslâm DİNİNİN bellibaşlı tanımlarından biri de onun bir (Adl ve İhsan) olduğu yolumdur. (Adl)den maksat Yaradılmışı, sevip merhamet eylemektir ki bu bütün Ahlâk’ın temelidir. (İhsan)dan maksad ta Yaratan, bilip birmektedir ki bu da bütün Bilgi’nin temelidir.